

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для підготовки до практичних занять
та самостійної роботи

з навчальної дисципліни

«ФІЛОСОФІЯ»

*(для студентів денної, заочної та дистанційної
форм навчання усіх напрямів підготовки)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2017

Методичні рекомендації для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова ; уклад. Н. В. Козирєва. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 55 с.

Укладач канд. філос. наук **Н. В. Козирєва**

Рецензенти:

В. В. Корженко, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова;

Л. О. Радіонова, доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Рекомендовано кафедрою філософії і політології, протокол № 5 від 21.11.2016 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ВИМОГИ ДО СТУДЕНТА.....	7
ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	7
КОНТРОЛЬ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ДИСЦИПЛІНИ.....	8
МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ.....	8
РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ.....	8
ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ЄКТС.....	8
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ.....	9
ТЕМА 1 <i>Філософія: коло її проблем і роль у суспільстві</i>	9
ТЕМА 2 <i>Становлення і основні етапи розвитку філософії</i>	11
ТЕМА 3 <i>Філософська думка в Україні</i>	16
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОНТОЛОГІЯ. ГНОСЕОЛОГІЯ. ЛОГІКА.....	21
ТЕМА 4 <i>Філософське вчення про матерію і буття</i>	21
ТЕМА 5 <i>Свідомість, її походження та сутність</i>	23
ТЕМА 6 <i>Філософська теорія пізнання та логіка мислення</i>	30
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ.....	35
ТЕМА 7 <i>Суспільство як предмет філософського аналізу</i>	35
ТЕМА 8 <i>Основні сфери соціальної реальності</i>	39
ТЕМА 9 <i>Культура і цивілізація</i>	42
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	45
ТЕМИ ДЛЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ.....	45
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ.....	47
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З ФІЛОСОФІЇ.....	52
ПОЯСНЕННЯ ДО ЕКЗАМЕНАЦІЙНИХ ПИТАНЬ.....	54
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

ВСТУП

Філософія як фундаментальна навчальна дисципліна, згідно державних стандартів вищої освіти в Україні, є обов'язковою для вивчення студентами усіх факультетів та форм навчання. Сучасні умови суттєво підвищують рівень вимог до знань студентської молоді у галузі суспільно-гуманітарної підготовки, а оволодіння конкретно науковими знаннями є необхідною умовою підвищення рівня освіченості та культури майбутнього фахівця будь-якого профілю, якщо ці знання спираються на систему філософсько-світоглядних ідей та цінностей особистості. Відомо, що сьогодення й майбутнє значною мірою залежить від філософського погляду на світ, а, отже, лише за допомогою активізації філософського потенціалу особистості можна вирішувати складні задачі глобалізації й проблеми фундаментального характеру – екологічні, ресурсні, демографічні, соціальні тощо.

Вивчення у вищому навчальному закладі курсу «Філософія» передбачає ознайомлення студентів із основними ідеями, теоріями та проблемами сучасної світової філософії, із розмаїттям підходів, методологій, теоретичних побудов при їх вирішенні, а також розуміння студентами історичної логіки виникнення, розвитку та трансформації цих підходів, теорій, ідей, проблем. Все це має забезпечити у студентів глибоке засвоєння специфіки філософського осягнення дійсності, сприяти формуванню у них високої світоглядно-методологічної культури мислення, в тому числі в пізнанні сучасних соціальних явищ.

Філософія, завдяки своїй специфіці, є базисною дисципліною для вивчення як гуманітарних, так і багатьох інших вузівських дисциплін. Зокрема, рівень філософського розвитку визначає успішне осягнення економічних, природничих, управлінських та інших дисциплін. Як особлива форма пізнання світу, філософія прагне раціональними засобами створювати гранично узагальнену картину світу і місця людини у світі, досліджуючи пізнавальне, ціннісне, соціально-політичне, моральне, естетичне ставлення людини до світу.

Мета:

- ◆ сприяння розвитку професійної кваліфікації студентів за рахунок оволодіння філософською культурою;
- ◆ вироблення у студентів уміння самостійного пошуку необхідної інформації для її ефективного використання у професійній діяльності;
- ◆ оволодіння студентами філософським змістом політичних та громадських процесів у житті суспільства;
- ◆ вироблення уміння застосовувати понятійний апарат філософії для аналізу актуальних проблем суспільного буття;
- ◆ поглиблення навичок критичного мислення;
- ◆ отримання знань теоретико-методологічних засад суспільного розвитку.

Очікувані результати:

- ◆ уміння аналізувати, узагальнювати та систематизувати знання із обраної спеціальності;
- ◆ набуття навичок використання сучасних методів наукового пізнання;

◆ поглиблення уявлення щодо теоретико-методологічних засад суспільного розвитку, держави як складної соціальної системи та політико-правового інституту;

◆ поглиблення розуміння філософської методології аналізу проблем державного управління та філософського змісту соціальної сфери сучасного суспільства;

◆ уміння самостійного пошуку і узагальнення інформації задля посилення аргументації щодо соціальної держави, безпеки людини, якості життя;

◆ уміння критично мислити та пропонувати обґрунтовані рішення конкретних проблем розвитку сфери власної діяльності;

◆ набуття навичок прогнозувати та впроваджувати в практику власної діяльності результатів наукових досліджень;

◆ уміння організовувати власну діяльність з огляду на досягнення науки та з урахуванням змін, що відбуваються у соціальній практиці;

◆ навички підпорядкування особистих інтересів державним пріоритетам та загальнолюдським цінностям, організовувати та контролювати особисту поведінку з метою забезпечення гармонійних стосунків з учасниками практичного заняття;

◆ уміння змістовно презентувати матеріал на практичних заняттях;

◆ навички етичного спілкування з колегами під час дискусії;

◆ уміння ефективно працювати в колективі на засадах дисципліни, відповідальності, толерантності до думок інших, поваги до кожної особистості;

◆ навички аналізу власної поведінки, особистісних характеристик, роботи в команді з точки зору зміцнення власного авторитету та досягнень колективу.

Основними формами вивчення курсу навчальної дисципліни «Філософія» є: лекції, практичні заняття, самостійна робота та індивідуальні заняття викладача зі студентами. Кожна з цих форм має переваги й особливості. Лекції – це важлива форма сприйняття інформації, поданої лектором. Практичні заняття покликані активізувати пізнавальну діяльність студентів і виконують важливу функцію закріплення знань, їх уточнення і глибшого осмислення. Самостійна робота має на меті аналізувати й узагальнювати лекційний матеріал, опрацьовувати питання й теми за програмою для самостійного вивчення, а також у формі підготовки до практичних занять, підготовки усних доповідей, рефератів тощо. Важливу допомогу у вивченні матеріалу курсу надають різноманітні довідкові джерела: філософські словники, енциклопедії, довідники, хрестоматії тощо.

У процесі самостійної роботи студент може звертатися за консультацією до викладача з питань філософії. Індивідуальна робота проводиться викладачем із окремими студентами, як правило, з метою ліквідації будь-яких прогалин у знаннях або з метою їх подальшого поглиблення.

Дані методичні вказівки орієнтовано на такі форми роботи, як практичні заняття, самостійна робота та письмові реферати. Як вже зазначалося, практичні заняття є обов'язковим компонентом навчального процесу, що служить доповненням до лекційної форми навчання і призначається для більш

поглибленого опрацювання тем, порушених на лекції. Як правило, теми семінарських занять містять питання курсу, для обговорення яких потрібна спеціальна підготовка студента з використанням рекомендованої навчальної літератури, першоджерел і лекцій.

Особливістю практичних занять з курсу філософії є застосування двох основних форм роботи:

1) *аудиторної* – у вигляді виступу або усного обговорення досліджуваної теми, а також інших форм представлення вивченого;

2) *самостійної* – включає вивчення лекційного матеріалу, навчальної літератури та першоджерел, підготовку й написання рефератів, доповідей, подання презентацій.

Для підготовки до семінарських занять та успішної участі в них студентам пропонуються *загальні рекомендації*:

♦ Уважно ознайомтеся з планом семінарського заняття, списком рекомендованої літератури. Розпочніть підготовку до семінарського заняття з повторення попереднього матеріалу лекції.

♦ Прочитайте конспект лекції з теми семінарського заняття. Зверніться до підручника чи декількох підручників, уважно прочитайте матеріал, що стосується семінарського заняття.

♦ Зверніться до словників і рекомендованої навчальної літератури з даної теми. Випишіть основні поняття, що стосуються семінарського заняття до свого філософського словничка.

♦ Складіть стислий конспект відповідей (тези) та план виступу з кожного питання семінарського заняття. Це стосується й питань, визначених для самостійного вивчення. Такі записи можуть бути використані на семінарських заняттях для публічного виступу.

ВИМОГИ ДО СТУДЕНТА

1. Підготовка до семінарського є обов'язковою для кожного студента навчальної групи і проводиться з усіх питань теми, зазначених в планах семінарських занять, а не вибірково за деякими з них.

2. Навчальна робота студентів на семінарі повинна бути активною і відповідати наступним вимогам при публічному виступі:

♦ викладати матеріал виступу без опори на письмовий текст, використовуючи лише план до нього або для наведення складних цитат із першоджерел;

♦ вільно володіти основними поняттями теми виступу і термінологією з пройдених раніше тем курсу філософії;

♦ бути готовим відповідати на питання та робити висновки з опрацьованого і викладеного у виступі матеріалу;

♦ дотримуватися регламенту усного виступу (приблизно 10–12 хвилин).

3. Після завершення вивчення курсу філософії, студент повинен володіти основними поняттями курсу, знанням головних етапів розвитку філософської думки, розумінням особливостей філософського аналізу важливих питань людського буття; вміти оперувати філософською термінологією і використовувати методологічний і логіко-понятійний апарат філософії для аналізу закономірностей суспільного розвитку та пізнання навколишньої дійсності.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Назва теми	Кількість годин	
	Практичні заняття	Самостійна робота
Змістовий модуль 1 Історія філософії		
Тема 1 Філософія: коло її проблем і роль у суспільстві	2	4
Тема 2 Становлення і основні етапи розвитку філософії	2	8
Тема 3 Філософська думка в Україні	2	6
Змістовий модуль 2 Онтологія. Гносеологія. Логіка		
Тема 4 Філософське вчення про матерію і буття	2	6
Тема 5 Свідомість її походження та сутність	2	4
Тема 6 Філософська теорія пізнання та логіка мислення	2	8
Змістовий модуль 3 Соціальна філософія		
Тема 7 Суспільство як предмет філософського аналізу	2	6
Тема 8 Основні сфери соціальної реальності	2	8
Тема 9 Культура і цивілізація	1	6
Усього годин	17	56

Підсумкова форма контролю – іспит.

КОНТРОЛЬ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ З ДИСЦИПЛІНИ

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ

Поточне тестування за кожен модуль або модульна контрольна робота, підсумковий письмовий тест; оцінювання активності під час семінарських занять, оцінки за самостійну та творчу роботу.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ

Поточне тестування та самостійна робота			Інд. завдання З/В	Підсумковий контроль (іспит)	Сума
ЗМ 1	ЗМ 2	ЗМ 3			
Т1–Т3*	Т4–Т6*	Т7–Т9*	—	30 %	100 %
25 %	25 %	20 %			
70 % денна форма					

* *Примітка.* T1...T9 – теми змістових модулів.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою		Оцінка за шкалою ЄКТС
	Для іспиту, курсового проекту (роботи), практики, диференційованого заліку	для заліку	
90–100	відмінно	зараховано	A
82–89	добре		B
74–81			C
64–73	задовільно		D
60–63			E
35–59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання	Fx
0–34	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	F

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

ТЕМА 1 ФІЛОСОФІЯ: КОЛО ЇЇ ПРОБЛЕМ І РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ

Етимологія слова «філософія». Філософія і світогляд. Світогляд як духовно-практичний спосіб освоєння світу. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія, наука.

Основні етапи розвитку розумових здібностей людини. Філософія як абстрактно-логічне або понятійне мислення. Сутність філософії та її призначення. Основна проблематика філософії та типи філософствування. Передумови для філософствування. Предмет філософії. Склад філософського знання. Основні форми буття філософії. Соціальні функції філософії.

Поняття філософської культури людини. Світогляд як форма самовизначення людини. Структура світогляду. Універсальні типи ставлення людини до світу її буття. Філософія як парадигмальна основа світогляду.

План семінарського заняття

1. Поняття світогляду. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія, наука.
2. Філософія, передумови її генезису, основна проблематика та типи філософствування.
3. Предмет філософії, склад філософського знання.
4. Основні функції філософії. Філософія як світоглядне знання.

Ключові терміни й поняття з теми: світогляд, світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, основне питання світогляду, свідомість і мислення, міфологія, релігія, філософія, наука, предмет філософії, натурфілософія і метафізика, основна проблематика філософії, буття, матеріалізм, ідеалізм, дуалізм, скептицизм, метод, діалектика, типи філософствування, склад філософського знання: онтологія, гносеологія, логіка, філософська антропологія, етика, естетика, історія філософії, філософська культура людини, праксеологія, аксіологія.

Методичні рекомендації до заняття

При вивченні першого питання семінарського заняття необхідно з'ясувати зміст поняття «світогляд», смисл основного питання світогляду та його структуру, специфічні особливості філософського світогляду, що приходить на зміну міфології та релігії; визначити відмінності між різними типами світогляду: життєвого (побутового), релігійного, філософського, наукового.

Розкриваючи друге питання, студент повинен усвідомити, що філософія – це універсальний тип знання про світ в цілому, про місце людини у світі та її відношення до дійсності власного буття. Формування філософського знання пов'язане з основними етапами розвитку розумових здібностей людини та її

свідомості (конкретно-діяльнісне або практичне мислення, наочно-образне мислення, абстрактно-логічне або понятійне мислення).

Слід з'ясувати основні чинники та передумови виникнення філософії (розвиток міст, торгівлі, виробництва, математики, мови, писемності тощо), уміти аналізувати поширені типи філософствування (нравісно-практичне філософствування, художня творчість, логічний аналіз) та основну проблематику філософії: Чи є людина вільною у світі власного буття (природа і суспільство)? Яке місце належить людині в суспільстві і яка роль суспільства, держави в життєдіяльності людини? Що можна вважати моральними цінностями для людини і в чому полягає сутність права? Наскільки адекватно людина пізнає оточуючий її світ у процесі своєї життєдіяльності, тобто наскільки співпадають знання про світ з самим світом (проблема істинного знання)?

У третьому питанні студент повинен визначити основні відмінності натурфілософії і метафізики (Арістотель), з'ясувати сутність філософії як зусилля помислити до того немислимого, щоб уникнути найгіршого та її предмет, вміти характеризувати кожен розділ філософського знання (онтологія, гносеологія, логіка, філософська антропологія, етика, естетика, історія філософії), показати відмінності двох напрямів у філософії: матеріалізму та ідеалізму.

Розкриваючи четверте питання, студент повинен з'ясувати основні функції філософії, визначити зміст терміну «філософська культура людини», розкрити специфічні особливості філософії як світоглядного знання.

Питання для дискусії: 1. Чи може молода людина бути мудрою людиною, володіти філософською мудрістю? 2. Чи поступається філософія, як парадигмальна основа світогляду, релігії за силою моральної дії на людину? 3. Чи можна протиставляти поняття «метафізика» і «діалектика»? 4. Якщо філософія – це філософствування (М. Гайдеггер), то яка користь від її вивчення як навчальної дисципліни?

Питання для творчого осмислення теми

1. Як люди осягали світ до виникнення філософії?
2. У чому полягає співвідношення між філософією і світоглядом? Чи будь-яка філософія є світоглядом? Чи будь-який світогляд є філософією?
3. Яким вимогам має відповідати світогляд, щоб стати філософією?
4. Чи можна вважати, що філософія зародилась разом з людиною?
5. Що, на ваш погляд, відрізняє філософію від міфології і релігії?
6. Чому філософія існує у багатьох варіантах (типах філософствування)?
7. Чи можна вважати філософію наукою?
8. В чому полягає сутність філософії з точки зору відомих мислителів?
9. З'ясувати природу філософських проблем, їх зв'язок із фундаментальними питаннями людського буття?
10. Чи можна остаточно вирішити ту чи іншу філософську проблему?

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Мислителі минулого (особи за вибором студента) про сутність і призначення філософії.
2. Художня література і філософія в Древній Греції.
3. Філософія і наука: загальне і особливе.
4. Філософія у сучасному світі: основні проблеми.
5. Філософія і вища технічна освіта: для чого філософія потрібна інженеру?

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.
3. Філософія : навч. посібник / За ред. В. В. Корженка ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 214 с.
4. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.
5. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.
7. Бичко А. К. Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.

ТЕМА 2 СТАНОВЛЕННЯ І ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФІЇ

Філософія Стародавнього Сходу (Індія, Китай). Загальна характеристика античної філософії. Особливості східного та західного типів філософування.

Вихідні ідеї середньовічної патристики (Августин Блаженний) та схоластики (Т. Аквінський).

Гуманістичний характер філософії доби Відродження.

Революція в науці і філософії XVII ст. Проблема методу пізнання. Концепції класичного емпіризму та раціоналізму.

Німецька класична філософія. Основні напрями та школи сучасної західної філософії.

План семінарського заняття

1. Основні етапи історичного розвитку філософської думки.
2. Стародавня філософія, її форми та особливості.
3. Філософська думка в епоху Середньовіччя. Філософія Відродження.
4. Філософія Нового часу. Німецька класична філософія.

5. Загальна характеристика і основні напрямки сучасної західної філософії.

Ключові терміни і поняття з теми: парадигма, міф, логос, «веди», карма, сансара, брахман, атман, буддизм, нирвана. «п'ятикнижжя», ян, інь, дао, даосизм, конфуціанство, жень, лі.

Натурфілософія, метафізика, людина як міра усіх речей, єдність світу, космоцентризм, рух, апорія, держава, політика, логіка, етика.

Біблія, теологія, теїзм, абсолют, одкровення, екзегетика, патристика, апологетика, схоластика, універсалії, реалізм, номіналізм, містицизм.

Пантеїзм, деїзм, антропоцентризм, гуманізм, натурфілософія, геліоцентризм, соціальна утопія.

Наукова революція, механіцизм, метод наукового пізнання, індукція, дедукція, емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм, гносеологічний оптимізм, агностицизм, плюралізм, просвітництво, суспільний договір, свобода, громадянське суспільство, правова держава, суспільний прогрес.

«Коперніканський переворот», категоричний імператив, філософія як система знань, абсолютна ідея, абсолют, теза, антитеза, синтез, діалектика, антропологічний імператив, відчуження, практика, діалектичний матеріалізм, матеріалістичне розуміння історії.

Ірраціоналізм, волютаризм, екзистенція, свобода, антисаєнтизм, верифікація, позитивна філософія, несвідоме, свідоме, надсвідоме, сублімація, гранична ситуація, самотність, розуміння, інтенціональне буття, структуралізм, прагматизм, неотомізм, теософія.

Методичні рекомендації до заняття

При вивченні першого питання семінарського заняття необхідно з'ясувати основні етапи історичного розвитку філософської думки, визначити, що можна вважати власне філософським знанням; чому філософія виникає майже одночасно в древніх суспільствах Індії, Китаю, Греції, а саме: на початку VI століття до н. е.; чому філософія Стародавнього Сходу і античності йдуть різними шляхами (розвиток – античність і традиціоналізм – Індія та Китай); чому на Сході виявились розвинутими не традиції раціоналізму, а традиції коментаторства; чому філософська думка античної Греції грала важливу роль в житті Європи; взагалі, добре чи погано мати в історії суспільства зовсім не схожі культури: Сходу і Заходу.

Розкриваючи зміст другого питання, студент повинен усвідомити спільне й основні відмінності у філософії Стародавньої Індії та Китаю. Звертаючись до античної філософії, слід показати її людино мірність, з'ясувати специфічні особливості філософії Сократа та соціально-політичних поглядів Платона й Арістотеля, визначити основні положення етики Арістотеля й Епікура.

Відповідаючи на третє питання, необхідно показати докорінні відмінності філософської думки в епоху середньовіччя та Відродження. Слід звернутися до аналізу таких понять, як «Біблія», «теологія», «теїзм», «патристика»,

«апологетика», «схоластика», «універсалиї», «реалізм», «номіналізм», «містицизм», а також «пантеїзм», «геліоцентризм», «антропоцентризм», «гуманізм». Визначити основний зміст соціальних утопій (Т. Кампанелла, Т. Мор).

Розкриваючи зміст четвертого питання, необхідно з'ясувати основні характеристики філософії Нового часу та загальні положення філософії І. Канта й Г. В. Ф. Гегеля, а також визначити головні ідеї філософії марксизму.

У п'ятому питанні слід звернутися до основних напрямів сучасної філософії (позитивізм; екзистенціалізм; психоаналіз; герменевтика; феноменологія; структуралізм; прагматизм; сучасна релігійна філософія), з'ясувати загальні риси сучасної Західної філософії.

Питання для дискусії: 1. Чи реалізовані в сучасному суспільстві основні ідеї філософії Просвітництва? В чому полягають відмінності між так званим «суспільством знань» та «інтелектуальним суспільством»? 2. Чи згодні ви з ідеями Б. де Мандевіля, проголошеними в його «Байці про бджіл», щодо ролі «зла» в забезпеченні суспільного розвитку?

Питання для творчого осмислення теми

Стародавня філософія, її форми та особливості:

1. За якими основними параметрами можна порівняти східний і західний типи культурного розвитку?

2. Прокоментуйте «екстравертність» західної і «інтравертність» східної філософії.

3. У чому полягає відмінність давньоіндійської філософії від тодішніх релігійних систем?

4. Які традиційні філософські школи Стародавньої Індії ви знаєте?

5. Що таке «Упанішади» і яке їх місце в індійській філософській культурі?

6. Як пояснює буддизм суть і мету життя?

7. Що таке «дао», як можна його охарактеризувати?

8. Які принципові відмінності між найвпливовішими течіями давньокитайської філософії: конфуціанством і даосизмом?

9. Як ви поясните основну відмінність між східною і західною парадигмами стародавньої філософії: «реальний світ – це лише видимість, фікція та обман» (східна парадигма); «реальний світ – це Космос як світопорядок на всіх рівнях» (західна парадигма)?

10. Яку роль в процесі самопізнання західної філософії відіграло «знайомство» зі Сходом?

11. Хто такий Фалес і чому його ідеї дали поштовх розвитку філософської думки?

12. Кому із давньогрецьких філософів належить ідея саморуху? У чому полягає її сутність?

13. Хто з філософів античності розвивав атомістичні погляди на природу?

14. Чому софістів називали представниками грецького Просвітництва?
15. «Людина є мірою всіх речей». Що розуміли під цим виразом софісти?
16. У чому полягає сутність сократичної бесіди?
17. Як ви розумієте вислів Арістотеля «Платон мені друг, але істина дорожча»?
18. Які основні школи філософії еллінізму ви знаєте, їх характерні риси?

Філософська думка Середньовіччя. Філософія Відродження:

1. Які основні ознаки філософії Середньовіччя?
2. Розкрийте і поясніть основні відмінності у світогляді Античності та європейського Середньовіччя.
3. Які філософські джерела геоцентризму?
4. Як вирішується питання про співвідношення Віри і Розуму в філософії Августина й Т. Аквінського?
5. Що таке схоластика?
6. У чому полягає сутність суперечки між номіналістами та реалістами?
7. Чи вважаєте ви середні віки в історії людства «темними віками»?
8. Термін «Ренесанс» (лат. *renascor* – відроджуюся). Що відроджували представники цієї епохи? Чи можливе буквально відтворення минулого?
9. Ніколо Маккіавеллі був гуманістом епохи Відродження. Однак «маккіавелізм» часто вживають як синонім аморалізму і безпринципності в політиці. Чи є тут суперечність?
10. Можна виділити кілька способів вирішення проблеми співвідношення «Бог – Світ – Людина»: атеїзм, деїзм, теїзм, пантеїзм. «Природа... є не що інше, як Бог у речах» (Дж. Бруно). Про належність до якого з цих вчень свідчить дане висловлювання?

Філософія Нового часу. Німецька класична філософія:

1. У чому полягають сутнісні зміни у розумінні істини в епоху Нового часу в порівнянні з середньовічним її трактуванням? Чим це було обумовлено?
2. Чому в Новий час філософія почала зближуватися з наукою і як це відобразилось на стані філософії?
3. Які принципові зміни в науковій і філософській картині світу відбулися в Новий час?
4. Що, на думку Ф. Бекона, створює в людині хибні уявлення і ідеї, спотворює істинний вигляд природи, перешкоджає пізнанню її сутності?
5. Як Р. Декарт дійшов до висновку: «Думаю, отже існую»? Як ви розумієте цей вислів?
6. Розкрити основу переконань емпіризму.
7. Чому епоху Просвітництва так називають? Які основні гасла цього періоду обговорюються в суспільній думці?
8. У чому виявився історичний оптимізм просвітників?
9. У чому полягає сутність «коперніканського перевороту» І. Канта в теорії пізнання?

10. Простір і час, на думку І. Канта, є апіорними формами чуттєвості, які належать до внутрішнього світу людини. Прокоментуйте цю позицію німецького філософа.

11. Що таке предмет і «річ-у-собі» у філософії І. Канта? Як вони співвідносяться?

12. Прокоментуйте вислів Б. Спінози: «Свобода є пізнана необхідність».

13. К. Маркс стверджував: «Суспільне буття визначає суспільну свідомість». Як ви розумієте цей вислів?

Сучасна Західна філософія:

1. Чому А. Шопенгауера вважають засновником сучасного європейського ірраціоналізму?

2. Що сприяло появі «філософії життя» та які її характерні риси?

3. В чому полягає внутрішня суперечливість філософських ідей Ф. Ніцше?

4. Для якого напрямку характерне протиставлення філософії і науки?

5. Що саме, на думку позитивістів, є «позитивним у людському знанні»?

6. Чому тема свободи набуває особливого значення в культурі західного суспільства?

7. У чому полягає антропологічне значення психоаналізу З. Фрейда?

8. Чому особливо актуальним у філософії ХХ ст. стала проблема свідомості, спілкування?

9. Яке значення ідей філософської антропології та персоналізму для самоусвідомлення людини ХХ ст.?

10. Які основні напрями релігійної філософії ХХ ст. та сутність її еволюції?

11. Що є найважливішим принципом у вченні неотомізму?

12. Чому антропологічна проблематика стала центральною у філософії ХХ ст.?

13. Що таке філософський постмодерн? Які тенденції розвитку філософії проявились у його діях?

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Джерела, провідні ідеї та напрямки філософської думки Стародавньої Індії та Китаю.

2. Загальна характеристика філософії Середньовіччя.

3. Гуманістична спрямованість філософії доби Відродження.

4. Натурфілософія Ренесансу.

5. Основні ідеї філософії Просвітництва.

6. Революція в науці і філософії ХVІІ ст. Проблема методу пізнання.

7. Критична філософія та етика І. Канта.

8. Діалектика Г. В. Ф. Гегеля як найвище досягнення німецької класичної філософії.

9. Основні ідеї філософії марксизму.

10. Антропологічне спрямування філософії ХХ ст. (екзистенціалізм, фрейдизм, філософська антропологія, персоналізм, прагматизм).

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.
3. Філософія : навч. посібник / За ред. В. В. Корженка ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 214 с.
4. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.
5. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.
6. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.
7. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.
8. Бичко А. К., Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.

ТЕМА 3 ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ

Передфілософські уявлення древніх слов'ян. Історичні зв'язки з еллінами. Знані серед еллінів філософи із Скіфії: Анахарсис Скіфський (638–559 рр. до н. е.), Замолксис, Діон Борисфенський (Борисфеніт) (III ст. до н. е.), Смикр (Скіф) Боспоренин, Дифіл, Стратонік та ін. Традиційні мотиви й форми древньослов'янської міфології та її світоглядна основа. Міфоепічний світогляд праукраїнського етносу (X–XI ст.). Філософський характер «Велесової книги».

Основні періоди у розвитку української філософської думки. Філософія Києво-Руської держави в X–XII ст., становлення християнського світогляду: «Слово про Закон та Благодать» митрополита Іларіона, «Повість временних літ» Нестора-літописця, «Моління» Даниїла Заточника, «Повчання» Володимира Мономаха. Морально-етична спрямованість філософствування. Характерні риси української світоглядної етноментальності (антеїзм, екзистенціальність, кордоцентризм) і їх вплив на формування української філософської парадигми.

Культурно-історична доба та розвиток філософської думки в Україні XV–XVI ст.: Ю. Дрогобич, С. Оріховський-Роксолан, П. Русин. Острозький культурно-освітній центр і братські школи.

Українське Просвітництво. Філософські погляди представників Києво-Могилянської академії. Г. Сковорода та його вчення про «три світи» й «дві натури». Філософська культура українського бароко. Академічна філософія в Україні XIX ст. Український романтизм (М. Гоголь, М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Куліш, П. Юркевич).

Філософські ідеї в Україні напр. XIX – поч. XX ст. (М. Драгоманов, О. Потебня, В. Липинський). Розвиток філософської думки в Україні II пол. XX ст. Сучасна українська філософія: ключова проблематика та основні тенденції розвитку.

План семінарського заняття

1. Дохристиянські витоки української філософії.
2. Філософські ідеї в культурі Київської Русі.
3. Філософсько-гуманістична думка українського Ренесансу (XV–XVII ст.).
4. Києво-Могилянська академія, філософія українського Просвітництва.
5. «Філософія серця» Г. Сковороди.
6. Українська філософія кін. XVIII – поч. XX ст.
7. Новітня українська філософія.

Ключові терміни і поняття з теми: язичництво, міста-держави Чорномор'я, філософи із Скіфії, міфоепічна свідомість, автохтонність, софійна традиція, просвітництво, філософія серця (кордоцентризм), сродна праця, нерівна рівність, українське козацтво, український логічний позитивізм, апокрифи, макрокосм, мікрокосм, символічний світ.

Методичні рекомендації до заняття

При розгляді першого питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на особливості міфологічних уявлень східних слов'ян у дохристиянський час, з'ясувати історичні (міста-держави північного Причорномор'я: Аполонія, Гераклея, Ольвія, Пантікапей, Синоп, Феодосія, Трапезунд, Халкедон, Херсонес й багато ін.) та культурні зв'язки з еллінами, виявити здобутки знаних серед еллінів філософів із Скіфії: Анахарсиса Скіфського (638–559 рр. до н. е.), Замолксиса, Діона Борисфенського (Борисфеніта) (III ст. до н. е.), Смикра (Скіфа) Боспоренина, Дифіла, Стратоніка та ін., розкрити особливості міфологічних уявлень східних слов'ян у дохристиянський час та визначити основу міфоепічного світогляду праукраїнського етносу (X–XI ст.), звернутися до аналізу філософських ідей «Велесової книги».

У другому питанні слід з'ясувати специфічні особливості основних періодів у розвитку української філософської думки, проаналізувати процес становлення філософії Києво-Руської держави в X–XII ст., гносеологічні, онтологічні, соціальні та релігійно-антропологічні ідеї християнського світогляду мислителів Київської Русі: «Слово про Закон та Благодать» митрополита Іларіона, «Повість временних літ» Нестора-літописця, «Моління»

Даниїла Заточника, «Повчання» Володимира Мономаха. Звернути увагу на морально-етичну спрямованість філософствування та характерні риси української світоглядної етноментальності (екзистенціальність, кордоцентризм, антеїзм) і їхній вплив на формування української філософської парадигми.

Розглядаючи в третьому питанні характерні особливості культурно-історичної доби та розвитку філософської думки в Україні XV–XVI ст., необхідно звернутися до творчості Ю. Котермака (Дрогобича), С. Оріховського-Роксолана, П. Русина, розкрити зміст гуманістичних ідей, що розвиваються Острозьким культурно-освітнім центром і братськими школами.

Розкриваючи зміст четвертого питання, студент повинен усвідомити основний зміст філософської культури українського бароко, спільне й головні відмінності у філософії європейського й українського Просвітництва. Заслужовують на увагу філософсько-релігійні та етико-соціологічні ідеї мислителів Києво-Могилянської академії, а також роль Академії у розвитку української науки й культури.

Г. Сковорода (1722–1794) – знакова постать в історії української філософії й культури загалом. При відповіді на п'яте питання слід розглянути життєвий шлях Г. Сковороди, його викладацьку й просвітницьку діяльність. Важливою складовою філософської системи українського мислителя є його онтологія, що ґрунтується на вченні про три світи: макрокосм, мікркосм і символічний світ (Біблія). Його гносеологія розкривається через протиставлення світу видимого і світу невидимого (двох натур), які діалектично пов'язані між собою. Важливе значення для розуміння української ментальності має філософія серця Г. Сковороди та вчення про сродну працю. Специфічними особливостями його філософування є його стилістика, символізм, містицизм.

Наступне питання слід розглядати, спираючись на розвиток академічної філософії в Україні XIX ст. Сплеск інтересу до філософії та гуманітарних дисциплін було спричинено утворенням мережі вищих навчальних закладів у Харкові, Ніжині, Києві, Одесі, а також середніх навчальних закладів і церковно-приходських шкіл. Необхідно розглянути основні ідеї українського романтизму (М. Гоголь, М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Куліш, П. Юркевич), філософсько-культурологічного вчення О. Потебні (сутність, природа й історичний характер мови: еволюція і деградація) та філософії позитивізму В. Лесевича (його розуміння логіки наукового пізнання, об'єктивного і суб'єктивного у пізнанні, відносності знання й істини), слід звернути увагу на розвиток соціально-філософської та політичної думки у творах М. Драгоманова (1841–1895), В. Липинського (1882–1931), Д. Чижевського (1894–1977), І. Франка (1856–1916).

Для засвоєння останнього питання семінарського заняття слід ознайомитися з розвитком філософської думки в Україні II пол. XX ст. (ключова проблематика та основні тенденції).

Питання для творчого осмислення теми

1. Назвіть спільні риси й відмінності міфоепічної свідомості еллінів та праслов'ян.
2. Назвіть основні риси філософських пошуків у Київській Русі.
3. Сформулюйте принципи філософії «братських шкіл».
4. Назвіть основні філософські ідеї, що розробляються мислителями Києво-Могилянської академії.
5. В чому полягають особливості у порівнянні з європейським Просвітництвом ідеї Г. Сковороди про «нерівну рівність»?
6. Проаналізуйте характерні риси української класичної філософії.
7. Дайте характеристику основним соціально-філософським ідеям у творчості Кирило-Мефодіївського товариства.
8. У чому полягають відмінності в акцентах на основну проблему кожного етапу? Чим відрізняються основні етапи історико-філософського процесу в Україні (яку головну проблему прагнули вирішити мислителі)?

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Витоки Києворуської філософської думки: історичні зв'язки з еллінами.
2. Філософсько-літературні пам'ятки давніх слов'ян (характеристика одного або декількох творів за вибором студента).
3. Ознаки державності у Запорізькій Січі.
4. Філософія мови (О. Потебня) і філософія позитивізму (В. Лесевич).
5. Історіософія й соціологія І. Франка.
6. Соціологія та історіософія Д. Чижевського.
7. Соціологічні й політологічні ідеї М. Драгоманова, В. Липинського.
8. Вчення В. Вернадського про ноосферу.
9. Внесок науковців Харківського університету в розвиток науки і культури.

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.
3. Філософія : навч. посібник / За ред. В. В. Корженка ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 214 с.
4. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.
5. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.

6. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.
7. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.
8. Бичко А. К., Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ: Либідь, 2001. – 408 с.
9. Україна: філософський спадок століть : Хроніка – 2000 : В 2 т. – Київ, 2000.
10. Історія української філософії : підручник. – Київ : Академвидав, 2008. – 624 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ОНТОЛОГІЯ. ГНОСЕОЛОГІЯ

ТЕМА 4 ФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО МАТЕРІЮ І БУТТЯ

Поняття онтології. Онтологічний категоріальний ряд: буття, субстанція, матерія, природа, світ. Поняття наукової картини світу. Проблема субстанції. Ідея єдності світу як основа вчення про матерію. Розвиток філософських уявлень про матерію. Поняття матерії: матеріал, сума механічних властивостей, природа, реальність. Механістична картина світу та наукові відкриття кінця XIX – початку XX ст. Натуралістичний та онтологічний підходи до визначення матерії. Матерія як об'єктивна реальність. Спосіб та форми існування матерії: рух, простір і час. Форми руху матерії. Простір і час соціальної форми руху матерії.

Життєві корені і філософський зміст проблеми буття. Категорія буття як висхідна у філософії. Людські виміри буття. Буття і небуття. Буття і час. Буття як «присутність» (М. Гайдеггер), як існування, як всеохоплююча, сукупна реальність. Основні форми буття: предметне, суспільне та інтенціональне буття. Людське буття як співбуття. Основні форми буття і їх взаємозв'язок. Суперечності конкретних форм буття: буття природи як цілого; буття людини і як природної, і як соціальної істоти; буття природи і суспільства як єдиної цілісності; буття духовного як особового (кожної конкретної людини), суб'єктивного духовного і буття об'єктизованого (позаособового) духовного (архетипи культури, суспільна свідомість тощо); буття соціального як буття окремої людини і суспільства.

План семінарського заняття

1. Розвиток філософських уявлень про матерію.
2. Спосіб та форми існування матерії: рух, простір і час. Простір і час соціальної форми руху матерії.
3. Життєві корені і філософський зміст проблеми буття. Людські виміри буття. Буття і час.
4. Основні форми буття і їх взаємозв'язок.

Ключові терміни і поняття з теми: онтологія, субстанція, субстрат, ідея єдності світу, наукова картина світу, матерія, спосіб існування матерії, форми існування матерії, рух, саморух, розвиток, спокій, порядок, хаос, простір, час, форми руху матерії, буття, людські виміри буття, буття і небуття, існування, реальність, форми буття.

Методичні рекомендації до заняття

Розгляд першого питання слід розпочати з визначень «онтологія», «субстанція», «субстрат», «ідея єдності світу», «наукова картина світу» з подальшим висвітленням історичного розвитку уявлень про матерію. Звертаючись до аналізу відмінностей натуралістичного та онтологічного

підходів стосовно розуміння матерії, слід дати визначення матерії як філософської категорії для позначення об'єктивної реальності, що досягається людиною в її конкретних формах (предмети природи чи окремі суспільні явища) у процесі пізнавальної діяльності людини.

Розгляд другого питання доцільно розпочати з аналізу руху як способу існування й невід'ємної властивості матерії, як зміни будь-чого взагалі, як характеристики будь-якої взаємодії. При цьому слід зіставити поняття «рух» і «спокій», «саморух» і «розвиток», «порядок» і «хаос», визначити спільне й відмінне в них, звернути увагу на їхній взаємозв'язок. Далі необхідно з'ясувати сутність атрибутивних характеристик матерії: простору і часу, проаналізувати основні форми матерії з їхньою субординацією, визначити специфічні особливості простору і часу соціальної форми руху матерії.

Розкриваючи третє питання, потрібно визначити, в чому полягають життєві корені людського буття та з'ясувати філософський зміст поняття «буття», звертаючись до аналізу еволюції уявлень про буття в історії філософії (міфологічна свідомість, давньоіндійська та давньокитайська філософії, Парменід, Платон, Декарт, Кант, Гегель, сучасні філософські й природничо-наукові концепції), слід акцентувати увагу на основних змістовних ознаках у філософському понятті «буття», на реальному житті людини, де знаходяться підвалини для людського існування й на те, як пов'язане буття із людським способом самоутвердження в світі.

Розгляд четвертого питання доречно розпочати стислим висвітленням основних форм буття і їхнього взаємозв'язку, звернутись до аналізу суперечностей конкретних форм буття та механізмах їх вирішення: буття природи як цілого; буття людини і як природної, і як соціальної істоти; буття природи і суспільства як єдиної цілісності; буття духовного як особового (кожної конкретної людини), суб'єктивного духовного і буття об'єктизованого (позаособового) духовного (архетипи культури, суспільна свідомість тощо); буття соціального як буття окремої людини і суспільства.

Питання для дискусії: 1. Чи можна ототожнювати поняття «матерія» і «буття»? 2. Спробуйте віднайти спільне й відмінне в поняттях «рух і спокій», «порядок і хаос»? 3. Чи існує зв'язок між поняттями «світогляд» і «наукова картина світу»? 4. Що означає гамлетівське «Бути чи не бути?» (В. Шекспір)?

Питання для творчого осмислення теми

1. Назвіть спільні риси й відмінності натуралістичного та онтологічного підходів до визначення матерії.

2. У чому полягають відмінності руху, простору і часу в неорганічних та соціальній формах руху матерії?

3. Охарактеризуйте еволюцію уявлень про Світ у цілому в історії суспільної думки.

4. У чому полягає філософський зміст і життєвий сенс поняття «буття»?

5. Що означає «розпад зв'язку соціального часу» – минулого, сучасного і майбутнього?
6. Як співвідноситься поняття «буття» і «матерія»?
7. Яку роль відіграють простір і час у світосприйнятті і світорозумінні, у процесі життєвого самовизначення людини?
8. У чому проявляється єдність і багатоманітність буття? Проаналізуйте його основні форми.
9. Основні проблеми буття природи і суспільства як єдиної цілісності.
10. З'ясуйте відмінності буття духовного як особового (кожної конкретної людини), суб'єктивного духовного і буття об'єктизованого (позаособового) духовного (архетипи культури, суспільна свідомість тощо).

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Механістична картина світу та наукові відкриття кін. XIX – поч. XX ст.
2. Філософія про наукову картину світу.
3. Проблема буття в історико-філософському контексті.
4. Буття людини як природної та соціальної істоти.
5. Проблема соціального буття як буття окремої людини і держави.

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.
3. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. : Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.
4. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.
5. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.
6. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.

ТЕМА 5 СВІДОМІСТЬ, ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ

Свідомість як предмет філософської рефлексії, надзвичайне явище, центр духовного буття людини та регулятивний принцип життєдіяльності. Ідея свідомості в європейській філософії XVII ст. Духовні виміри людського буття. Поняття «духовності». Об'єктивно-духовне та суб'єктивно-духовне.

Виникнення і розвиток свідомості: конкретно-дійове мислення (практична свідомість), наочно-образне мислення, абстрактно-логічне мислення. Концепція антропосоціогенезу. Відображення як якість матерії.

Природа й буття ідеального. Свідомість як ідеальне відображення. Основні типи та форми відображення. Якісні відмінності свідомості людини від психіки тварин. Свідомість як усвідомлення буття, суб'єктивна реальність. Сфери свідомості: пізнавальна, емоційна, мотиваційно-вольова. Основні ознаки свідомості та її структура: знання, цілепокладання, самосвідомість. Свідомість, мислення, мова. Рівні психічного життя людини: несвідоме, підсвідоме, надсвідоме, самосвідомість. Концепції походження свідомості: теологічна, натурфілософська, трудова.

Духовні засади суспільного буття. Рівні суб'єктивної організації свідомості: індивідуальна та суспільна свідомість. Свідомість та ментальність. Несвідоме, колективне несвідоме, вчення про архетипи (К. Г. Юнг). Суспільна свідомість, її рівні та форми.

План семінарського заняття

1. Проблема свідомості, поняття «дух» і «душа» в історії філософської думки.
2. Генезис і розвиток свідомості.
3. Типи та форми відображення. Роль праці у виникненні і розвитку свідомості.
4. Основні ознаки свідомості, її сутність і структура.
5. Духовні засади суспільного буття. Рівні та форми суспільної свідомості.

Ключові терміни і поняття з теми: дух, душа, духовність, психіка, свідомість, відображення, форми відображення, самосвідомість, мислення, мова, несвідоме, діяльність, праця, ідеальне, суспільна свідомість, індивідуальна свідомість, колективне несвідоме, архетип, менталітет, трансгресія, рівні суспільної свідомості, суспільна психологія, суспільна ідеологія, форми суспільної свідомості, політична свідомість, правова свідомість, моральна свідомість, естетична свідомість, релігійна свідомість, національна самосвідомість.

Методичні рекомендації до заняття

Розгляд першого питання семінарського заняття рекомендовано розпочати зі з'ясування загадки людського «Я», зокрема: «Де знаходиться осереддя духовних сил людини? Як можливе буття духовного і прилучення людини до світу духу?». Центром духовного життя людини, регулятивним принципом, який скеровує її психічну діяльність є її *свідомість*, адже духовне здійснюється в людському бутті виключно способом свідомості, людина прилучена до світу духу завдяки тому, що їй притаманна свідомість.

Для того, щоб дати відповідь на питання, що таке свідомість, необхідно, перш за усе, зрозуміти, як вирішується це питання відомими філософськими напрями та окремими філософами:

- ♦ свідомість є активним началом матерії («ідеалізм»);

♦ у світі існують дві самостійні субстанції – матерія і свідомість («дуалізм»);

♦ свідомість є функцією головного мозку, пізнавальним образом, відображенням «світу» в мозку людини, необхідною стороною практичної діяльності людини («матеріалізм»).

Свідомість є предметом дослідження сучасної науки: психології, педагогіки, анатомії і фізіології, медицини, кібернетики тощо. Показати, що спільного в досягненнях цих наук щодо вивчення свідомості і в чому полягають відмінності.

Поняття «свідомість» з'являється в європейській філософії у XVII ст. До цього, починаючи з Античності, «духовне» визначалося в поняттях дух, душа, мислення, розум. Необхідно дати визначення цим поняттям, звертаючись до аналізу «духовності» як можливості здійснення того, що не відбувається природним чином; як поєднання ладу світу (світопорядку) з порядком людського самобуття; як саморозбудова людиною у собі стійкого смислового осереддя (становлення особистості), здатного протистояти світові. Європейська культурно-філософська традиція вирізняє два боки духовного: об'єктивно-духовне і суб'єктивно-духовне.

Звертаючись до висвітлення другого питання семінарського заняття, слід згадати те, про що вже певною мірою йшлося на першому занятті, зокрема: як виникає і розвивається свідомість? Необхідно дати вичерпну характеристику усіх підстав для такої постановки питання: дослідження науки щодо розвитку міст, торгівлі, виробництва, математики, мови, писемності тощо; кожна конкретна сучасна людина своїм життям від народження й до смерті повторює історію розвитку людства (родової людини та її свідомості); наприкінці XIX ст. в Океанії дослідники знаходили людські спільноти з первіснообщинним ладом (люди не володіли загальними поняттями).

Слід проаналізувати три основні стадії (етапи), які проходить свідомість у своєму генезисі і розвитку. Найдавнішим етапом в історії людства вважається етап конкретно-дійового мислення або практичної свідомості. На цьому етапі розвитку первісної людини:

♦ свідомість вплетена в структуру практичної діяльності людини (тобто прості розумові операції формувалися «в тканині» безпосередньої трудової діяльності по життєзабезпеченню людини;

♦ людина іще не могла звертатися і спілкуватися з іншою людиною поза практичної діяльності;

♦ досвід, набутий людиною, передавався іншій людині за допомогою практичної дії;

♦ специфічні людські риси були притаманні людині лише в тій мірі, наскільки вона «розчинялася» в колективі.

Це був час ледь жевріючого людського інтелекту, мерехтливої свідомості (людина, позбавлена чи «вирвана» з певних причин із первісного людського колективу ставала цілком твариною).

На іншій стадії поступово формується в давньої людини наочно-образне мислення, *основними характерними рисами* якого вважається наступне:

- ♦ людина поступово починає оперувати власними психічними структурами (тобто отриманою інформацією) й поза трудової діяльності, на цій стадії активно формується мова й розвивається мовлення;

- ♦ думка людини починає «відриватися від поверхні» її безпосереднього животіння в середовищі існування.

Практика людини, мільярди разів повторюючись, закріплюється у її свідомості у формі загальних логічних понять. На наступному досить тривалому етапі в розвитку свідомості у людини виникає здатність до абстрактно-логічного мислення.

Розглядаючи третє питання, слід звернутися до аналізу домінуючої сьогодні ідеї щодо виникнення і розвитку свідомості – ідеї еволюційного розвитку людини і суспільства (антропосоціогенезу). Ця ідея ґрунтується на аналізі специфічних особливостей, які стосуються основних типів відображення: неорганічного, органічного та соціального. Відображення – це здатність усіх матеріальних об’єктів певним чином відтворювати і зберігати у своїх специфічних змінах особливі властивості (ознаки) діючих на них об’єктів. Отже, відображення є властивим для усіх матеріальних об’єктів. У неживій природі відображення та взаємодія є одним і тим же (співпадають за своїм значенням).

Форми органічного відображення («жива» матерія):

- ♦ подразливість – саморегуляція і пристосування простих організмів до природного середовища;

- ♦ чутливість – здатність швидко й легко реагувати на найменші впливи, зміни, прояви, швидко й легко збуджуватись;

- ♦ психічне відображення характеризується поняттями «відчуття», «сприйняття» та «уявлення».

Важливим аргументом в осмисленні ідеї антропосоціогенезу є з’ясування ролі праці у виникненні свідомості:

- ♦ праця, трудова діяльність має вирішальне значення щодо життєзабезпечення людини, її виживання;

- ♦ разом з працею, як цілеспрямованою діяльністю людини (не рефлекс), з’являються знаряддя праці (включається початково примітивне мислення), з допомогою яких обробляється предмет природи;

- ♦ з працею починається активне підкорення людиною природи або її олюднення (людина перетворює речовину природи і робить її своєю у вигляді речей, а не лише пристосовується до природи);

- ♦ людина починає задовольняти свої власні потреби і мету своїми власними силами, цілеспрямовано використовуючи природу;

- ♦ трудова діяльність викликає необхідність обміну з іншими людьми результатами своєї праці та трудовим досвідом (тобто, одночасно з появою людини виникає ще один новий елемент – суспільство);

♦ трудова діяльність сприяє згуртуванню членів суспільства, виникає нова потреба обмінюватись інформацією (виникає мова і мовлення).

Отже, якісними відмінностями свідомості людини від психіки тварин можна вважати, по-перше, те, що свідомість є ідеальним, узагальненим відображенням сутнісних зв'язків і властивостей дійсності світу та людської діяльності (ідеальне здійснюється з допомогою абстрактного мислення і мови); по-друге, свідомість є випереджаючим, цілепокладаючим відображенням дійсності, здатним передбачати характер і результат діяльності.

Свідомість – це цілеспрямоване відображення зовнішнього світу, засіб регулювання й контролювання людиною своїх взаємовідносин із дійсністю світу.

Четверте питання семінарського заняття передбачає з'ясування основних ознак свідомості: бути суб'єктивною реальністю – одна із найважливіших ознак свідомості; ідеальне – це загальна форма існування свідомості як суб'єктивної реальності; активність і творчість; комунікативна здатність; осмисленість – здатність накопичення, трансляції і перетворення смислів; системність тощо. На завершення слід дати характеристику структури свідомості як єдності знання, ціле покладання та самосвідомості.

Досить об'ємним є п'яте питання семінарського заняття. Розкриваючи зміст духовних засад суспільного буття, необхідно показати, що духовне життя суспільства – це історично конкретний процес виникнення і зміни різноманітних соціальних почуттів, усталених поглядів, культурно-ментальних традицій, світоглядних установок (парадигм), навіть, соціальних теорій і ідеологій. Основою духовного життя суспільства вважається суспільна свідомість. Суспільна свідомість – це сукупність ідей, поглядів, настроїв, ідеалів людей певної історичної епохи і конкретного соціального простору.

У зв'язку з цим, слід звернути увагу на характеристику ментальності. Ментальність (лат. *mentalis* – «приналежний до мислення») – означає певну сукупність сталих неусвідомлюваних форм світосприйняття, що притаманні якійсь групі людей і які визначають спільні риси ставлення й поведінки цих людей щодо феноменів їхнього буття (життя й смерті, здоров'я й хвороб, праці й споживання, природи, дитинства й старості, сім'ї й держави, минулого й майбутнього тощо).

Особливості розвитку суспільної свідомості: спадковість, зв'язок зі старим, раніше надбаним; вона може випереджати в своїх ідеях, відчуттях тощо наявне сучасне, бути спрямованою в майбутнє на основі аналізу минулого і сучасного; виявляє активний вплив на суспільний розвиток в цілому при резонансних змінах матеріального життя суспільства; можлива як взаємний зв'язок і взаємний вплив усіх своїх структурних елементів.

Що стосується структури суспільної свідомості, то суспільну свідомість, як правило, характеризують за носіями (суспільна та індивідуальна); за походженням (суспільна психологія та суспільна ідеологія); за формами (політична, правова, моральна, естетична, релігійна чи атеїстична, наукова, філософська); за рівнями (теоретична та буденна).

Суспільна свідомість за походженням включає:

♦ суспільну психологію – сукупність думок, поглядів, звичок, норм та правил поведінки, що виникають у людей стихійно в процесі взаємодії з природою і іншими людьми, як відтворення умов життя;

♦ суспільну ідеологію – систематизоване і узагальнене знання, що стосується наукового обґрунтування загальновизнаних конкретною людською спільнотою ідей розвитку економіки, політики, права, культури тощо.

Звертаючись до розгляду характерних рис суспільної психології та суспільної ідеології, необхідно визначити й проаналізувати зв'язки суспільної ідеології та суспільної психології: ідеологія при своєму виникненні має спиратися на суспільну психологію, бути максимально резонансною; може включати нерезонансні ідеї, що не сприймаються суспільством як бажані, отже, має відшукати толерантні засоби запровадження; змінюється разом із суспільною психологією, впливаючи на її зміни.

Перш ніж приступити до аналізу основних форм суспільної свідомості, слід з'ясувати основні засади для визначення форм суспільної свідомості, зокрема, показати, що форми суспільної свідомості різняться за ґносеологічними вимірами: за предметом відображення; за способом відображення, а також за соціальними характеристиками: за походженням; за місцем і роллю в житті суспільства тощо.

Питання для дискусії: 1. Чи можна говорити про буття свідомості?
2. Спробуйте віднайти зв'язок між поняттями «дух», «душа», «духовність».
3. Що означає твердження Р. Декарта «Я мислю, отже, існую»?

Питання для творчого осмислення теми

1. З'ясувати головні чинники виникнення та функціонування свідомості.
2. Дати характеристику свідомості як уможливлення буття духовного та прилучення людини до світу власного буття, як суб'єктивної реальності, ідеального.
3. Проаналізувати основні стадії розвитку свідомості в історії суспільного поступу.
4. У чому полягають відмінності між основними типами та формами відображення?
5. Пояснити, що мав на увазі Б. Паскаль, визначаючи людину «тростиною, яка мислить»?
6. Проаналізувати основні сфери свідомості: пізнавальна, емоційна, мотиваційно-вольова.
7. З'ясувати основні ознаки свідомості та дати характеристику головних елементів її структури: знання, цілепокладання, самосвідомість.
8. Дати характеристику рівнів психічного життя людини: несвідоме, підсвідоме, надсвідоме, самосвідомість.
9. З'ясувати зміст основних концепцій походження свідомості (теологічна, натурфілософська, трудова).

10. З'ясувати зміст основних функцій свідомості: інформативна, пізнавальна, творча, оціночна, контрольно-регулююча, організаційно-вольова, цілепокладання, самовиховання.

11. Проаналізувати рівні суб'єктивної організації свідомості (індивідуальна та суспільна свідомість).

12. З'ясувати сутнісні особливості суспільної свідомості, проаналізувати її рівні та форми.

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Основні концепції свідомості: субстанціальна, функціональна, екзистенціально-феноменологічна.

2. Роль праці у виникненні свідомості.

3. Архетипи культури та трансгресії постмодерна.

4. Проблема взаємозв'язку між суспільною психологією та суспільною ідеологією.

5. Політична свідомість.

6. Правова свідомість.

7. Моральна свідомість.

8. Свідомість і штучний інтелект.

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.

2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.

3. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.

4. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.

5. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.

6. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.

ТЕМА 6 ФІЛОСОФСЬКА ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ ТА ЛОГІКА МИСЛЕННЯ

Пізнання як вимір людського буття та спосіб самоствердження людини. Місце теорії пізнання (гносеології) в системі філософського знання. Головне питання гносеології. Межі пізнання: агностицизм та гносеологічний оптимізм.

Основні поняття гносеології. Суб'єкт і об'єкт пізнання, їх взаємозв'язок. Чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне, абстрактне і конкретне в пізнанні. Форми чуттєвого пізнання: відчуття, сприйняття та уявлення. Форми

раціонального пізнання: поняття, судження, умовивід. Форми пізнавальної діяльності людини: міфологічне, релігійне, буденне, художнє, наукове пізнання. Рівні, форми і методи наукового пізнання. Пізнання і творчість.

Проблема істини в філософії. Основні концепції істини: класична (кореспондентська), авторитарна, конвенціональна, прагматична, когерентна. Основні ознаки істини: об'єктивність, процесуальність. Форми існування істини, її абсолютність, відносність і конкретність. Істина як процес: її зв'язок з певними історичними та мультикультурними умовами, розвиток знання від «живого споглядання» до «абстрактного мислення», уточнення знання з накопиченням нових знань, у процесі пізнання істина може включати хибне знання та заблудження (абсолютизація відносного моменту в істині). Можливі форми знання, що претендують на істину: омана, хиба, помилка, дезінформація. Поняття критерію істини. Практика, види практики.

Специфічні особливості соціального пізнання. Основні проблеми соціального пізнання. Роль ціннісних суджень в науковому дослідженні. Взаємозв'язок між суб'єктом та об'єктом соціального пізнання. Відмінності «епістемного» і «софійного» підходів у пізнанні. Поняття соціальної істини. Сутнісні засади соціальної істини. Конструювання соціальної істини. Основні етапи і найсуттєвіші парадигмально-ціннісні орієнтири пізнання та суспільного поступу.

Поняття логіки мислення. Закони формальної логіки: закон тотожності, закон протиріччя, закон виключеного третього, закон достатньої підстав. Мудрість і формальна логіка. Поняття логіки здорового глузду. Основні вади логіки здорового глузду. Дослідження окремих фактів та пізнання процесів. Антиномії чистого розуму («Критика чистого розуму» І. Канта). Поняття діалектики як вчення про розвиток та загальні зв'язки усього сущого. Закони діалектики. Основні вимоги діалектичної логіки. Логіка критичного мислення. Сутність логіки рекурентності. Основні вимоги принципу раціональності.

План семінарського заняття

1. Пізнавальні здатності людини: суб'єкт і об'єкт пізнання, рівні пізнання та форми пізнавальної діяльності.
2. Проблема істини у філософії і науці. Поняття критерію істини.
3. Основні проблеми соціального пізнання. Суб'єкт та об'єкт соціального пізнання.
4. Відмінності «софійного» та «епістемного» пізнання.
5. Поняття соціальної істини та її значення для осмислення соціальної реальності.
6. Витоки, генезис та розвиток логіки мислення. Діалектика, основні вимоги діалектики, поняття критичного мислення.
7. Рекурентність мислення у соціальному пізнанні та можливість комунікації.

Ключові терміни і поняття з теми: гносеологія, епістемологія, суб'єкт і об'єкт пізнання, гносеологічний оптимізм, гносеологічний скептицизм,

агностицизм, істина, критерій істини, практика, види практики, соціальні практики, наука, емпіризм, раціоналізм, форми наукового пізнання (науковий факт, наукова ідея, наукове поняття, наукова гіпотеза, закон, теорія), методи наукового пізнання (спостереження, експеримент, вимірювання, аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, ідеалізація), методологія, творчість, розвиток, саморозвиток, соціальна істина, «софійне» пізнання, «епістемне» пізнання, логіка мислення, логіка здорового глузду, еклектика, софістика, формальна логіка, діалектика, закони діалектики, критичне мислення, логіка рекурентності, вимоги раціональності.

Методичні рекомендації до заняття

Підготовка до семінарського заняття з даної теми потребує значних зусиль: студенти мають осмислити усі питання, зазначені в плані, включаючи питання для дискусії та питання для творчого осмислення теми. Обов'язковими для розгляду на семінарському занятті є питання 4 – 7.

У четвертому питанні необхідно показати відмінності між природними і соціальними явищами як об'єктами пізнання та з'ясувати специфічні особливості й основні проблеми соціального пізнання, визначити роль ціннісних суджень в науковому дослідженні та осмислити взаємозв'язок між суб'єктом та об'єктом соціального пізнання, обґрунтувати зміст поняття «практика» (види практики, зміст соціальних практик як цілеспрямованих соціальних дій в напрямку до наперед визначеної, раціонально осмисленої мети). Усе зазначене допоможе проаналізувати відмінності «епістемного» і «софійного» підходів у пізнанні. *По-перше*, «епістемний» підхід завжди має на увазі одну-єдину істину з приводу одного і того ж явища. Позитивна наука ніколи не була плюралістичною. Вона принципово не могла мати множини істин з приводу одного і того ж. Філософія, навпаки, є плюралістичною, як мудрість («софія»), вона шукає не одну-єдину істину, а істинні шляхи людської діяльності для досягнення певної людської мети. *По-друге*, фактами науки або фактами «епістемного» пізнання є певні реальні факти природи чи суспільного буття, що відображаються людською свідомістю. Фактом же філософського пізнання є наявність зусилля і волі до філософствування задля пошуку кращого (людського добробуту, щастя та ін.). *По-третьє*, зовсім по-різному «епістемним» і «софійним» пізнанням сприймається цінність знання. Для «епістемного» пізнання є характерним уникнення оцінки знання. Для «софійного» пізнання – знання є передусім духовною цінністю, результатом розумної діяльності, втіленої в «розумну дійсність» світу. *По-четверте*, безпосереднім, абсолютним критерієм істини «епістемного» знання або наукового пізнання може бути тільки практика, а саме: науковий експеримент). Для соціального знання, «софійного» пізнання практика лише в кінцевому смислі може бути критерієм істини. Разом з тим, людина може розглядатись у своїй діяльності, у зв'язку з кожним кроком своєї діяльності, як в істині, тобто для людини бути діяльною і означає бути істинною. *По-п'яте*, наука лише тоді відчуває себе «об'єктивним» знанням, коли вона «втрачає» людину (згадаймо

науковий прогрес і можливість його здійснення в Новий час). Для філософії – навпаки, усе є безглуздом у світі й лише людина має сенс.

У п'ятому питанні семінарського заняття необхідно показати здатність до аналізу сутнісних засад соціальної істини як процесу, її зв'язку з певними історичними та мультикультурними умовами й практиками, а також уміння дати вичерпну характеристику соціальній істині, що включає такі її сутнісні особливості:

- ◆ соціальна істина є принципово діяльнісною, потребує практики здійснення суспільного елементу;

- ◆ соціальна істина відбувається як творення нового в суспільному бутті відповідно до загальної (наперед сформульованої) соціальної ідеї;

- ◆ соціальна істина не витримує втрати часу (бездіяльності) і статичності суспільного простору (відсутності змін);

- ◆ соціальна істина завжди має бути відповідальною (вона не може здійснюватись, якщо її наслідки зашкоджують людині);

- ◆ соціальна істина завжди є плюралістичною, тобто включає альтернативні ідеї та альтернативні шляхи суспільних здійснень;

- ◆ соціальна істина – це конвенційне знання (лат. *conventio* – «договір»), неформальний договір з приводу інтерпретації якихось соціальних явищ, процесів тощо; вони пов'язані з осмисленням та обґрунтуванням найбільш прийнятних (прагматично і раціонально вивірених) шляхів людської діяльності задля досягнення певної (бажаної) мети;

- ◆ соціальна істина є іманентною здатністю людини, сама людина стає елементом істини в активній, творчій діяльності, власній праці на себе і для себе. Здійснюючи істину, людина здійснює себе як гідну особистість;

- ◆ соціальна істина ґрунтується на усій історії розвитку суспільної думки – вивірене соціальними практиками знання як аксіоми (незаперечні істини, що не потребують доведення, чи елементи абсолютного знання в об'єктивній істині);

- ◆ соціальна істина потребує раціонального (наукового) осмислення дій, кожного конкретного кроку в діяльності.

Звертаючись до розгляду шостого питання, що стосується витоків, генезису та розвитку логіки мислення, слід ознайомитися із законами формальної логіки Арістотеля, показати обмеженість логіки здорового глузду – звичайної, природної логіки людської життєдіяльності. Вона набувається у процесі соціалізації людини, тобто поступового включення людини, що стає дорослою, в життєдіяльність суспільства.

Наука Нового часу поступово переходить від дослідження окремих фактів до пізнання процесів, з'являється «трансцендентальна логіка» І. Канта (трансцендентальний від лат. – «той, що виходить за межі, не набутий у досвіді, одвічно притаманний розсудку») з його антиноміями, а згодом і «діалектична логіка» Г. Гегеля.

Людські проблеми пов'язані не лише з фактами, а й з процесами. *По-перше*, людина є постійно націленою на якусь діяльність та її результат. Отже, її пошук шляхів вирішення проблеми завжди пов'язаний з декількома

варіантами відповідей, тобто людина завжди перебуває віч-на-віч з певною множиною рішень і дій (проблема оптимального вибору). *По-друге*, кожна людина як унікальність ніби має свою істину. Сократівський мудрець шукає не істину, а правду життя. Істина втрачає власний гносеологізм в людських проблемах, вона оморальнюється, стає моральною проблемою. *По-третє*, істина окрім суцього, не знає того, що знає мудрість з приводу людського буття, а саме: можливе, належне, добродіє. Слід проаналізувати основні вимоги діалектичної логіки, звертаючись при цьому до осмислення основних законів діалектики.

Сьоме питання семінарського заняття передбачає з'ясування змісту логіки критичного мислення та сутність логіки рекурентності (від лат. *recurrentis* – «той, що повертається»). *Основні вимоги принципу раціональності:*

- ◆ стосується пізнання лише суспільних (не природних) явищ, процесів, фактів;
- ◆ підхід до діяльності і дійсності є можливим і необхідним;
- ◆ «ні» є не лише запереченням, а й необхідною передумовою для створення нової якості (несе в собі не лише негативне, а й позитивне навантаження як можливе повернення на шлях нової якості);
- ◆ використання засобами аналізу суспільних явищ в залежності від ситуації: формальну логіку, діалектичну логіку, логіку критичного мислення, логіку здорового глузду та ін.;
- ◆ змістом соціального поняття є усе ціле філософії і кінцевий смисл історії як мета;
- ◆ вимога врахування в соціальній теорії (знанні, пізнанні) надбаний людський досвід: «уроки історії» (з його критичною оцінкою);
- ◆ здійснення аналізу суспільних явищ на основі вимоги (принципу) раціональності («Усе дійсне є розумним, а розумне – дійсним»);
- ◆ запровадження в соціальному пізнанні і діяльності принципу людиномірності («Усе у світі є безглуздом без людини і лише людина надає сенсу дійсності»).

Питання для дискусії: 1. Чи можна вважати практику безпосереднім критерієм істини в соціальному пізнанні? 2. В чому полягає смисл пізнання, для чого людині потрібне знання про навколишній світ? 3. Як розуміти вислів Сократа: «Я знаю, що нічого не знаю, а інші і того не знають»?

Питання для творчого осмислення теми

1. Що спричиняє ускладнення процесу пізнання?
2. Що вивчає гносеологія і як формується основне її питання?
3. З'ясувати сутність гносеологічного оптимізму та основні причини гносеологічного скептицизму.
4. Як у гносеології визначаються об'єкт і суб'єкт пізнання?

5. Довести, що чуттєве і раціональне в пізнанні – це два рівні єдиного нерозривного процесу.

6. Дати оцінку вислову Гегеля «Істина – це не відкарбована монета, яку можна покласти до кишені». Що таке істина, за Гегелем?

7. У чому полягає діалектика абсолютного та відносного моментів у об'єктивній істині?

8. Дати характеристику об'єктивності, абсолютності, відносності і конкретності істини.

9. У чому полягає сутність істини як процесу?

10. З'ясувати можливі форми знання, що претендують на істину.

11. Охарактеризувати основні варіанти визначення критерію істини.

12. Як співвідноситься пізнання і практика?

13. Проаналізувати визначення і зміст соціальних практик.

14. Що таке наука? У чому полягає специфіка наукового пізнання?

15. Які функції філософії у науковому пізнанні?

16. З'ясувати основні проблеми соціального пізнання та специфічні особливості суб'єкта і об'єкта соціального пізнання.

17. Проаналізувати роль ціннісних суджень в науковому дослідженні.

18. Визначити основні відмінності «епістемного» і «софійного» підходів у пізнанні.

19. Дати аналіз соціальної істини.

20. Проаналізувати основні етапи і найсуттєвіші парадигмально-ціннісні орієнтири пізнання та суспільного поступу.

21. Що означає конструювання соціальної істини та розв'язання проблем (дія за принципом «виклик – реакція»)?

22. Що таке логіка мислення?

23. З'ясувати роль і можливості формальної логіки в пізнанні істини.

24. Дати характеристику логіки здорового глузду.

25. Проаналізувати закони діалектики та основні вимоги діалектичної логіки.

26. Дати визначення логіки критичного мислення.

27. З'ясувати сутність і зміст логіки рекурентності.

28. Визначити роль основних вимог принципу раціональності в практичній діяльності людини.

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Основні поняття гносеології: суб'єкт і об'єкт пізнання, їх взаємозв'язок.

2. Пізнання як складний і суперечливий процес (чуттєвий та раціональний рівні пізнання, їх взаємозв'язок).

3. Проблема істини в філософії (істина об'єктивна і суб'єктивна, абсолютна і відносна).

4. Пізнання та практика, види практики.

5. Форми і методи наукового пізнання.

6. Основні принципи, закони і категорії діалектики.
7. Поняття розвитку і саморозвитку.

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.
3. Філософія : навч. посібник / За ред. В. В. Корженка ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 214 с.
4. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.
5. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.
6. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.
7. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.
8. Бичко А. К., Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

ТЕМА 7 СУСПІЛЬСТВО ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Поняття суспільства: рання античність, класичний період розвитку античної цивілізації, середньовіччя, Новий час, екзистенціальна традиція, «філософія зустрічі», взаємозв'язок індивідуального і соціального (різні філософські напрями та школи), соціологічно-антропологічна традиція. Основні сфери суспільного буття: матеріальна і духовна.

Політична система сучасного суспільства. Специфічні особливості держави як складної соціальної системи та політико-правового інституту. Вимоги до суспільної цілісності (соціальної системи), що досліджується. Природний (звичайний) стан соціальної системи (здатність до саморозвитку, самовдосконалення, самоуправління, відносних самодостатності та відкритості). Діалектичний підхід у забезпеченні динаміки соціальної системи. Держава як інститут публічного адміністрування. Напруга суперечності щодо держави як соціальної системи. Забезпечення дії усіх «само-» – взаємодія, взаємозалежність, взаємозв'язок влади і народу в державі як єдність та протидія політичного й громадянського суспільства.

Філософське обґрунтування моделі сучасної держави. Основні функції сутнісних елементів сучасної держави-системи. Базові засади функціонування сучасної держави.

Роль місцевого самоврядування в сучасному суспільстві. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Історія розвитку місцевого самоврядування. Відмінності у системах місцевого самоврядування в окремих розвинутих країнах світу. Види управлінських послуг та показники їх якості. Основні принципи місцевого самоврядування. Сучасні теорії, моделі та форми організації місцевого самоврядування.

План семінарського заняття

1. Поняття суспільства та основних сфер суспільного буття.
2. Держава як система саморозвитку та інститут публічного адміністрування.
3. Інститут народовладдя в сучасному суспільстві.

Ключові терміни і поняття з теми: суспільство, сфери суспільного буття, соціальна система, політична система держави, держава, саморозвиток – самовдосконалення – самоуправління – самодостатність – відкритість соціальних систем, напруга суперечності, діалектика, політичне суспільство, громадянське суспільство, модель сучасної держави, функції держави, політичних партій та громадянського суспільства, місцеве самоврядування, принципи місцевого самоврядування, управлінська послуга, якість управлінської послуги, теорія, модель та форма організації місцевого самоврядування.

Методичні рекомендації до заняття

Розгляд першого питання семінарського заняття слід розпочати із аналізу історичного розвитку та змістовного наповнення поняття «суспільство»: рання античність, класичний період розвитку античної цивілізації, Середньовіччя, Новий час, екзистенціальна традиція, «філософія зустрічі», взаємозв'язок індивідуального і соціального (різні філософські напрями та школи), соціологічно-антропологічна традиція. Наступним кроком має бути з'ясування основних сфер суспільного буття (матеріальна і духовна) та визначення їхніх характерних особливостей.

Друге питання надзвичайно важливе тому, що глибоке усвідомлення його сутності допоможе упевнено орієнтуватися у процесах адміністративно-територіальних трансформацій в сучасній Україні, зрозуміти механізми розвитку держави як складного соціального та політико-правового організму. При осмисленні цього питання слід звернути увагу на основні елементи держави як системи: політичне суспільство, громадянське суспільство, їхні взаємовідносини та функції.

Третє питання слід розпочати з розгляду сутності поняття «місцеве самоврядування», звертаючись до аналізу історії розвитку місцевого самоврядування та Європейської Хартії місцевого самоврядування. Важливо з'ясувати систему місцевого самоврядування в розвинутих країнах світу, основні принципи щодо статусу та організації місцевого самоврядування в сучасному суспільстві, види управлінських послуг, що їх можуть ефективно надавати органи місцевого самоврядування та показники якості послуг. Особливо актуальним для України є аналіз сучасних теорій, моделей та форм організації місцевого самоврядування в розвинутих країнах світу.

Питання для дискусії: 1. Політична система суспільства – це об'єктивний продукт еволюційного розвитку, чи результат суб'єктивного осмислення і розбудови? 2. Спробуйте довести, що держава як складна соціальна система й політико-правовий інститут, повинна мати відповідні умови для саморозвитку? 3. Ваше обґрунтування: громадянське суспільство формується владою чи поступово визріває? 4. Чи належить місцеве самоврядування до системи державної влади?

Питання для творчого осмислення теми

1. З'ясувати сутність поняття «суспільство», звертаючись до історії розвитку філософської думки.

2. Назвати й проаналізувати основні сфери суспільного буття.

3. Чи існують сьогодні передумови для характеристики держави як складної соціальної системи та політико-правового інституту?

4. Чи може допомогти філософія в осмисленні держави як складної соціальної системи?

5. Чи можна віднайти дві потужні протилежності для держави як складної соціальної системи сили, єдність і взаємодія яких приводить державу до саморозвитку, самовдосконалення, самоуправління, самодостатності?

6. У чому полягають відмінності в поняттях «інститут» та «інституція»?

7. З'ясувати зміст поняття «держави як інститут публічного адміністрування».

8. Обґрунтувати модель сучасної держави та взаємозв'язок основних її елементів.

9. Проаналізувати основні засади функціонування сучасної держави та головні функції держави, громадянського суспільства та політичних партій.

10. Дати характеристику базовим засадам, на яких ґрунтуються стосунки між політичним та громадянським суспільством (постійне протистояння (опозиція), чіткий розподіл сфер впливу, конструктивне співробітництво (діалог, компроміс), договір суспільної згоди, толерантність, дотримання вимоги раціональності, плюралізм думок, відповідальність).

11. З'ясувати роль місцевого самоврядування в сучасному суспільстві.

12. Дати характеристику Європейській Хартії місцевого самоврядування та основним принципам місцевого самоврядування.

13. Проаналізувати історію розвитку місцевого самоврядування на території України.

14. В чому полягають відмінності у системах місцевого самоврядування в окремих розвинутих країнах світу?

15. З'ясувати основні види управлінських послуг, що найефективніше можуть надаватися на місцевому рівні та дати характеристику показникам їх якості.

16. Проаналізувати основні теорії, моделі та форми організації місцевого самоврядування.

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Політична система сучасного суспільства.

2. Суспільство як самоорганізуюча і саморозвиваюча система.

3. Географічне середовище і його роль у житті суспільства.

4. Демографічні чинники суспільного розвитку.

5. Держава як соціальна система та політико-правовий інститут.

6. Відносини між політичним та громадянським суспільством у сучасній державі.

7. Місцеве самоврядування як інститут народовладдя в сучасному суспільстві.

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.

2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.

3. Філософія : навч. посібник / За ред. В. В. Корженка ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 214 с.

4. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.

5. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.

6. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.

7. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.

ТЕМА 8 ОСНОВНІ СФЕРИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Поняття суспільного виробництва: продуктивні сили і виробничі відносини. Онтологічні й антропологічні питання філософії економіки: «куди?» й «навіщо?» розвивається конкретна економічна ситуація та яка її соціально-аксіологічна спрямованість. Критерії економічної ефективності: інституціоналізація, конкуренція та максимізація прибутку ринкової соціально орієнтованої економіки. Поняття «ефективної держави». Цивілізовані ринкові відносини та система внутрішнього ринку. Суттєві вади ринкових відносин. Мета державного управління в ринковому суспільстві. Основні сфери державного управління в ринковому суспільстві: фінанси, людські ресурси, інформація. Розвиток малого і середнього підприємництва в сучасному суспільстві.

Філософія соціальної держави. «Держава добробуту» як відповідь на неспроможності ринку. Поняття «соціальної держави» та державне забезпечення «соціальності». Сучасні моделі соціальної держави. Основні виклики соціальній державі у сучасному глобалізованому світі.

Наука як вид духовного виробництва. Основні ознаки та функції науки. Види соціально-гуманітарного знання, що претендують на науковість. Мета науки. Предмет науки. Характерні особливості взаємодії науки та виробництва. Наука як продуктивної сили сучасного ринкового суспільства. Види творчості.

План семінарського заняття

1. Суспільне виробництво людського життя.
2. Філософія соціальної держави.
3. Наука у сучасному світі.

Ключові терміни і поняття з теми: продуктивні сили, виробничі відносини, філософія економіки, ефективна держава, «верхній шлях розвитку»,

«нижній шлях розвитку», мале і середнє підприємництво, соціальна держава, держава загального добробуту.

Методичні рекомендації до заняття

Розгляд першого питання семінарського заняття слід розпочати із аналізу взаємозв'язку між продуктивними силами і виробничими відносинами як сутнісними елементами системи суспільного виробництва. Далі необхідно з'ясувати онтологічні й антропологічні питання філософії економіки: «куди?» й «навіщо?» розвивається конкретна економічна ситуація та яка її соціально-аксіологічна спрямованість, а також зміст основних критеріїв економічної ефективності: інституціоналізація, конкуренція та максимізації прибутку ринкової соціально орієнтованої економіки. Сутність сучасного ринкового суспільства можна розкрити, звертаючись до аналізу поняття «ефективна держава».

Друге питання пов'язане із визначенням сутнісних особливостей конституційної норми багатьох країн світу – «соціальна держава». У зв'язку з цим, важливо з'ясувати в чому полягає головна причина виникнення «соціальної держави», уміти дати характеристику окремих етапів розвитку «соціальної держави» та проаналізувати еволюційний розвиток гуманітарної думки щодо виживання й гідного життя людини в суспільстві, обґрунтувати основні ознаки «соціальної держави» та основні принципи, на яких базується модель «соціальної держави», дати характеристику поняттю «якість життя» та загрозам людині й суспільству в сучасному світі, дати аналіз основних викликів соціальній державі у сучасному глобалізованому світі.

Третє питання стосується феномену науки в сучасному суспільстві, що глобалізується. Слід розпочати з визначення науки як специфічного виду духовного виробництва, з'ясувати характерні особливості взаємодії науки та виробництва, обґрунтувати визначення сучасної науки як продуктивної сили розвинутого ринкового суспільства.

Питання для дискусії: 1. Чи можна розвивати економіку держави в трансформаційному суспільстві без стратегії розвитку внутрішнього ринку? 2. Чи має держава управляти якимись сферами суспільного буття в свободному ринковому суспільстві? 3. Спробуйте проаналізувати, в чому полягають відмінності між «соціальними гарантіями» і «соціальною допомогою» як суттєвими функціями соціальної держави?

Питання для творчого осмислення теми

1. У чому проявляється утаємниченість, свідомо прихованість та версійність економіки, «невловимість» предмета економіки?

2. Проаналізувати зміст основного принципу інституціональної економічної теорії: «конкуренція скрізь, де можливо; державне управління скрізь, де необхідно».

3. Обґрунтувати, в чому полягає ефективність національної економіки: поняття «верхнього шляху розвитку» та «нижнього шляху розвитку»?
4. З'ясувати роль державного управління в ринковому суспільстві стосовно забезпечення балансу між попитом товарів і послуг та їх пропозицією.
5. В чому полягає головна причина виникнення «соціальної держави»?
6. Дати характеристику окремих етапів розвитку «соціальної держави».
7. Дати аналіз еволюції гуманітарної думки щодо виживання й гідного життя людини в суспільстві.
8. З'ясувати основні ознаки «соціальної держави».
9. Обґрунтувати основні принципи, на яких ґрунтується модель «соціальної держави».
10. Дати характеристику поняттю «якість життя».
11. Проаналізувати види загроз людині та суспільству в сучасному світі.
12. Дати аналіз основних викликів соціальній державі у сучасному глобалізованому світі.
13. Проаналізувати якісні ознаки та функції науки.
14. В чому полягають характерні особливості взаємодії науки та виробництва?
15. Обґрунтувати сутнісні особливості науки як продуктивної сили сучасного ринкового суспільства.

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Взаємозв'язок між продуктивними силами і виробничими відносинами в розвинутому ринковому суспільстві.
2. Розвиток малого і середнього підприємництва в сучасному суспільстві.
3. Основні моделі соціальної держави в розвинутих соціальних практиках.
4. Науково-технічна революція середини ХХ сторіччя та її соціально-економічні наслідки.
5. Електронна революція, віртуальний і реальний світ людського буття.

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.
3. Філософія : навч. посібник / За ред. В. В. Корженка ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 214 с.
4. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.
5. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.

6. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.

7. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.

ТЕМА 9 КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Виникнення і змістовне наповнення терміну «культура». Визначення культури. Зв'язок людської історії та культури. Основні ознаки культури. Розмаїття культур: єдність у багатоманітті. Проблема діалогу культур. Національні культури та загальнолюдське в культурі.

Філософське розуміння культури і цивілізації. Ідеї протиставлення культури та цивілізації. Головні ознаки цивілізації за Л. Морганом (1818–1881) та О. Шпенглером (1880–1936). Теорія «локальних цивілізацій» А. Тойнбі (1889–1975). Аргументи «проти» П. Сорокіна (1889–1968). Технологія цивілізацій. Ідея суспільного прогресу. Проблема джерел суспільної динаміки. Цивілізаційний та формаційний підходи щодо аналізу розвитку суспільства. Глобальні проблеми сучасної цивілізації. Ознаки глобальних проблем. Екологічна криза і шляхи її розв'язання.

Проблема людського начала. Антроповимірність філософського знання. Філософська антропологія як філософська течія початку XX ст. (М. Шелер, А. Плеснер, А. Гелен). Унікальність та універсальність феномену людини в світі. Проблема сутності та існування людини. Людина як самоцінність, предмет філософської антропології. Людина у своїй сутності щодо культури. Людське «Я» та «Інші». Функції культури. Культура людини.

Культура суспільного менеджменту. Архетипи національної культури. Моделі суспільного управління, що ґрунтуються на особливостях національної культури. Домінування індивідуалізму та колективізму в культурах. Людина в культурі: природне і суспільне в людині. Відмінності основних моделей менеджменту. Особливості культур з високою та низькою дистанцією адміністрування (за Г. Хофстейдом). Взаємозв'язок соціальних практик і державної кадрової політики.

План семінарського заняття

1. Культура і цивілізація як предмет філософського аналізу.
2. Людина і її буття у світі. Людиномірність культури.
3. Моделі суспільного управління в контексті культурологічних розвідок.

Ключові терміни і поняття з теми: культура, ознаки культури, діалог культур, цивілізація, ознаки цивілізації, суспільний прогрес, глобальні проблеми сучасності, філософська антропологія, людина – індивід – індивідуальність – особистість, сенс життя, культури.

Методичні рекомендації до заняття

Розгляд першого питання семінарського заняття бажано розпочати із з'ясування зв'язку людської історії та культури, виявлення основних ознак культури та аналізу проблеми діалогу культур.

Слід звернути увагу на змістовних відмінностях понять «культура» й «цивілізація», що дозволяє визначити відмінності між цивілізаційним та формаційним підходами щодо аналізу розвитку суспільства. Важливо також з'ясувати основні ознаки глобальних проблем сучасної цивілізації та шляхи вирішення глобальних проблем сучасності.

Наступне друге питання потребує з'ясування проблеми людського начала у філософії, антроповимірності філософського знання. Беззаперечною є також складна сутність природи людини, самоцінності людини, її унікальності й універсальності. Важливим є розуміння сутності ряду понять, що стосуються людини, а саме: індивід, індивідуальність, особистість, сенс життя, природа відносин між «Я» й «іншими» та ін.

На завершення теми (третє питання семінарського заняття) слід звернути увагу на специфічні особливості домінування природного і суспільного в людині, домінування індивідуалізму та колективізму в культурах.

Питання для дискусії: 1. Спробуйте проаналізувати, чи співпадає природа людини, її сутність та реальне існування людини як її життєдіяльність? 2. Як на Вашу думку: людина є «злою» чи «доброю» істотою? 3. В чому полягають відмінності між проблемами субстрату, субстанції та людського начала в філософії?

Питання для творчого осмислення теми

1. Коли виникає термін «культура» і як здійснюється історично його змістовне наповнення?

2. Дати характеристику основних ознак культури.

3. Що лежить в основі розмаїття культур та в чому полягає їхня єдність?

4. З'ясувати, що спричиняє ускладнення щодо діалогу культур?

5. В чому полягають відмінності стосовно філософського розуміння культури і цивілізації, визначити зміст ідей протиставлення культури та цивілізації?

6. Коли історично виникає ідея суспільного прогресу? Що сприймається як джерела суспільної динаміки?

7. З'ясувати основні ознаки глобальних проблем сучасної цивілізації та шляхи вирішення глобальних проблем сучасності.

8. В чому полягає проблема людського начала в філософії та зміст поняття «антроповимірність філософського знання»?

9. Визначити смисл антропологічного повороту в філософії I пол. XX ст. (М. Шелер, А. Плеснер, А. Гелен).

10. З'ясувати специфічні особливості щодо вирішення проблеми людини в космоцентричній, теоцентричній, антропоцентричній світоглядних парадигмах.

11. В чому полягає проблема сутності людини як самоцінності (самоцінність людського життя) та наскільки можливе співпадіння сутності людини і її існування в процесі життєдіяльності?

12. Дати характеристику основних компонентів ціннісного вибору людського «Я»: переживання, потреби, емоції, віра, воля, потреби, ідеали.

13. Обґрунтувати ідею щодо взаємопов'язаності й взаємообумовленості антропологічного та аксіологічного дискурсів.

14. В чому полягає єдність природного і соціального начал в людині?

15. З'ясуйте зміст парадигм індивідуалізму та колективізму в культурах (сутність відносин між людьми: індивідуальне «Я» – «Інші», «свій» – «чужий»).

16. Яка роль належить людській особі й особистості в розвитку суспільства?

Теми доповідей, рефератів і презентацій

1. Поняття розвитку культури, логіки простору і логіки долі в праці О. Шпенглера «Занепад Європи».

2. Проблема гуманізму та його історичні типи: античний, ренесансний, сучасний.

3. Природа цінностей, їх структура та ієрархія: ідеал, істина, добро, краса, справедливість.

4. Сенс життя як ключова філософсько-антропологічна проблема.

5. Ідея суспільного прогресу у філософській думці Нового часу.

6. Культурологічних засади суспільного менеджменту.

7. Компетентнісний підхід в стратегії державної кадрової політики.

Література

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.

2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.

3. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.

4. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.

5. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.

6. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Есе. Одним із видів самостійної роботи студентів є написання творчої роботи по заданій або узгодженої з викладачем темі. Творча робота (есе) являє собою роздуми над афористичним висловом з якої-небудь значущої класичної або сучасної філософської проблеми, обсягом 2–4 сторінок тексту.

При аналізі студентських есе використовуються наступні критерії:

- 1) відповідність змісту роздумів студента до змісту афоризму;
- 2) логічність і аргументованість міркувань в обґрунтуванні згоди або, навпаки, незгоди з афоризмом;
- 3) моральний сенс міркувань.

ТЕМИ ДЛЯ НАПИСАННЯ ЕСЕ

- ◆ Основою усякої мудрості є терпіння (Платон).
- ◆ З мудрості випливають наступні три особливості: виносити прекрасні рішення, безпомилково говорити і робити те, що слід (Демокріт).
- ◆ Багатознайство розуму не навчить (Геракліт).
- ◆ Розум – це запальне скло, яке, запалюючи, саме залишається холодним (Рене Декарт).
- ◆ Краще терпіти несправедливість, ніж її творити (Сократ).
- ◆ Найгірше, чого може навчитися молодь, – легковажність. Бо останнім породжуються ті задоволення, з яких розвивається вада (Демокріт).
- ◆ Не прагни знати все, щоб не стати в усьому невігласом (Демокріт).
- ◆ Бережіть сльози ваших дітей, щоб вони могли проливати їх на вашій могилі (Піфагор Самоський).
- ◆ Однаково небезпечно і божевільному вручати меч і безчесному владу (Піфагор Самоський).
- ◆ До свободи веде лише одна дорога: презирство до того, що не залежить від нас (Епіктет).
- ◆ Потурати слабкостям своїх друзів, закривати очі на їхні недоліки, захоплюватися їх вадами, немов чеснотами, що може бути ближче до дурниці? (Еразм Роттердамський).
- ◆ Скупість починається там, де закінчується бідність. (П'єр Абеляр).
- ◆ З сильною любов'ю не можуть ужитися чорні підозри (П'єр Абеляр).
- ◆ Те, чим ми грішимо в молодості, доводиться спокутувати в старості (П'єр Абеляр).
- ◆ Добра частка є у всякому злі, лише треба навчитися мудро добувати її (В. Шекспір).
- ◆ Коли немає радості, тоді надія на майбутню радість – теж радість (В. Шекспір).
- ◆ Успіх гострого слова залежить більше від вуха слухача, ніж від мови мовця (В. Шекспір).
- ◆ Душі перемагають не зброєю, а любов'ю і великодушністю (Б. Спіноза).

◆ Ніхто не буває так схильним до заздрості, як люди самопринижені (Б. Спіноза).

◆ Якщо ви хочете, щоб життя посміхалося вам, подаруйте йому спочатку свій гарний настрій (Б. Спіноза).

◆ Чим достойніша людина, тим більшій кількості людей вона співчуває (Ф. Бекон).

◆ Багатство – хороша служниця, але непридатна коханка (Ф. Бекон).

◆ У важкі часи від ділових людей толку більше, ніж від добродішних (Ф. Бекон).

◆ Інтелект – це пристрасть (Р. Декарт).

◆ Люди з сильним і благородним характером не змінюють свого настрою в залежності від свого благополуччя або своїх нещастів (Р. Декарт).

◆ Дві речі наповнюють душу завжди новим і все більш сильним подивом та благоговінням, чим частіше й триваліше ми міркуємо про них, – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені (І. Кант).

◆ Діти повинні виховуватися не для сьогодення, а для майбутнього, можливо кращого стану роду людського (І. Кант).

◆ У понятті людини закладено, що її остання мета повинна бути недосяжною, а її шлях до неї – нескінченним (І. Г. Фіхте).

◆ Нехай учений забуде, що він зробив, як тільки це вже зроблено, і нехай думає постійно про те, що він ще повинен зробити (І. Г. Фіхте).

◆ Людина виховується для свободи (Г. Гегель).

◆ Мова – дивно сильний засіб, але потрібно мати багато розуму, щоб користуватися ним (Г. Гегель).

◆ Усе дійсне є (має бути) розумним, усе розумне є (має бути) дійсним (Г. Гегель).

◆ Мистецтво має своїм завданням розкривати істину в чуттєвій формі (Г. Гегель).

◆ Моя філософія не дала мені абсолютно ніяких доходів, але зате позбавила мене від дуже багатьох витрат (А. Шопенгауер).

◆ Честь – це зовнішня совість, а совість – це внутрішня честь. (А. Шопенгауер).

◆ Людина раб тому, що свобода важка, рабство ж легке (М. Бердяєв).

◆ Немає найбільш гіркої і принизливої залежності, ніж залежність від волі людської, від свавілля рівних собі. (Ф. Кафка).

◆ Кайдани змученого людства зроблено із канцелярського паперу (Ф. Кафка).

◆ Через рай пороку досягаєш пекла чесноти (Ф. Кафка).

◆ Кожен переконаний, що інші помиляються, коли судять про нього, і що він не помиляється, коли судить про інших (А. Моруа).

◆ Недостатньо бути розумним. Необхідно бути достатньо розумним, щоб не дозволити собі стати розумним надміру (А. Моруа).

◆ Із заздрістю можна боротися тільки одним способом: зробити так, щоб життя заздрісних було щасливіше і повніше (Б. Рассел).

◆ До дуже неприємних явищ нашого часу належить те, що тільки обмежені люди виявляються дуже впевненими у правоті своєї справи (Б. Рассел).

◆ У питаннях совісті закон більшості не діє (М. Ганді).

◆ Немає правди в людині, яка не в змозі контролювати свою мову (М. Ганді).

◆ Все наше достоїнство – в наших думках. Не простір і не час, яких ми не можемо заповнити, підносять нас, а саме вона, наша думка. (Б. Паскаль).

◆ Влада часу – це закон, гідний поваги (Публій).

◆ Пересічна людина стурбована тим, як би їй вбити час, людина ж талановита прагне його використовувати (А. Шопенгауер).

◆ Взагалі люди, що мало знають, багато говорять, а ті, які багато знають, говорять мало (Ж.-Ж. Руссо).

◆ Знання того, якими речі повинні бути, характеризує людину розумну; знання того, які речі насправді, характеризує людину досвідчену; знання ж того, як їх змінити на краще, характеризує людину геніального (Дені Дідро).

◆ Я знаю небагато, але те, що знаю, – знаю досконало (Абу-аль-Фарадж).

◆ Перед людиною, що прагне розуму пролягає три шляхи: шлях роздумів – це найблагородніший; шлях наслідування – це найлегший; шлях особистого досвіду – найважчий шлях (Конфуцій).

◆ Розумний женеться не за тим, що приємно, а за тим, що позбавляє його від неприємностей (Арістотель).

◆ Єдина справжня помилка – не виправляти своїх минулих помилок (Конфуцій).

◆ Від дрібних невинуватих помилок легко перейти до великих пороків (Сенека).

◆ Гідну засудження помилку робить той, хто не враховує своїх можливостей і прагне до завоювань за всяку ціну (Н. Макіавеллі).

◆ Люби істину, але будь поблажливим до помилок (Вольтер).

◆ Відкопуючи помилки, втрачають час, який, можливо, вжили б на відкриття істин (Вольтер).

◆ Громадська думка щадить яструба і карає курчати (Ювенал).

◆ Якщо в суспільстві кішок і собак більше, ніж дітей – воно хворе (В. Швебель).

◆ Дві речі роблять людину богоподібною: життя для блага суспільства і правдивість (Піфагор).

◆ Виховати людину інтелектуально, не виховавши її морально, – означає виростити загрозу для суспільства (Т. Рузвельт).

◆ Забобонні люди в суспільстві – те саме, що боягузливі у війську: вони самі відчувають і збуджують в інших панічний жах (Вольтер).

◆ Саме в серйозності проявляється легковажність нашого суспільства, яке давно розучилося сміятися над собою (Гілберт Кийт Честертон).

◆ По-перше, не роби нічого без причини і цілі. По-друге, не роби нічого, що не було б корисним суспільству (Марк Аврелій).

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ ІЗ ФІЛОСОФІЇ

Вища освіта, яку студент отримує у вищому технічному навчальному закладі, передбачає не лише формування в його свідомості системи спеціальних (професійних) знань (фахової підготовки), а й формування певної системи гуманітарних знань, яка дає можливість розвинути творче мислення й, головне, навчитися здобувати знання самостійно. Важливою формою розвитку таких якостей є – *самостійна наукова робота студентів*, зокрема підготовка *рефератів*. При цьому виявляються такі якості студента, як володіння теоретичними положеннями гуманітарних наук, уміння й навички самостійного опрацювання літературних джерел тощо.

Реферат (від лат. *refero* – «доповідаю», «повідомляю») – це один із початкових елементів навчальної підготовки студента, одна із перших спроб самостійної розробки конкретної теми. Реферат вимагає від студента *понятійно-аналітичного* рівня сформованості знань, чіткого уявлення щодо предмета (об'єкта) осмислення, здатності здійснювати смислове виділення, пояснення, аналіз, перенесення раніш засвоєних знань на типові ситуації.

Результатом аналітичної роботи над рефератом є підготовлена доповідь, що включає огляд наукових та інших джерел з обраної теми. Важливим елементом реферату є не лише зміст наукової інформації (й уміння скорочено переказати його, а й здатність студента показати своє ставлення до неї – *висновки*. Відтак, підготовка реферату й доповіді вимагає від студента ще й продуктивно-синтетичного рівня сформованості знань, здатності здійснювати синтез, генерувати власні уявлення, переносити раніш засвоєні знання на нетипові, нестандартні ситуації.

За допомогою підготовки рефератів студент глибше осягає найбільш складні проблеми гуманітарних наук, поглиблює свій загальнокультурний рівень, розвиває вміння самостійно аналізувати різноманітні культурні та суспільно-політичні явища сучасності, вчиться вести наукову полеміку.

Реферат демонструє ерудицію дослідника, його вміння самостійно аналізувати, систематизувати, класифікувати та узагальнювати суттєву наукову інформацію.

Основні вимоги до реферату:

- ◆ повнота відображення в рефераті змісту обраної теми;
- ◆ відповідність основних тез і положень реферату обраній темі;
- ◆ визначення методів і методології дослідження;
- ◆ відповідність висновків автора поставленим завданням (чи досягнута мета дослідження).

Наукова робота студента вміщує декілька взаємопов'язаних етапів:

- ◆ вибір теми;
- ◆ пошук та опрацювання матеріалу;
- ◆ складання плану роботи;
- ◆ викладення та оформлення результатів дослідження у тексті реферату;
- ◆ усний виклад реферату.

Вибір теми. Тему реферату студент може вибрати самостійно із списку в методичних рекомендаціях та узгодити її із викладачем. Тематика рефератів розробляється викладачем, але може бути запропонована й студентом. Суттєвими передумовами щодо обраної теми є її актуальність, практична й теоретична значущість, а також бажання студента досліджувати саме її.

Прийняття рішення щодо вибору студентом теми реферату вимагає від нього попередньої роботи з викладачем, що має допомогти студенту проаналізувати й узагальнити відповідний науковий матеріал, співставити різні погляди авторів і визначитися з власною позицією та аргументацією.

Збір матеріалу. Роботу над рефератом слід починати із наступних дій:

- ◆ загального ознайомлення з темою шляхом вивчення відповідного розділу підручника та конспекту лекцій;
- ◆ вивчення літературних джерел рекомендованих у методичних рекомендаціях та підібраних самостійно;
- ◆ вивчення обраної проблематики у фахових виданнях.

Після вибору теми складається попередній план роботи, який бажано узгодити з викладачем та визначити літературу (першоджерела та критичну літературу – статті та підручники), яку необхідно опрацювати.

Пошук та освоєння необхідних літературних джерел – це творчий процес. Уміння самостійно визначати напрямок пошуку наукових праць, документів, використовувати предметні й алфавітні каталоги наукових бібліотек, бібліографічні довідники сприяє формуванню професійних якостей спеціаліста. Кваліфіковану консультацію з питань вибору літератури студент може також отримати в бібліотеці ХНУМГ ім. О. М. Бекетова чи будь-якій іншій науковій бібліотеці.

Спочатку необхідно попередньо переглянути дібрану літературу, щоб визначити конкретні публікації, які слід залишити для більш детального ознайомлення. Для розкриття теми реферату необхідно користуватися мінімум трьома джерелами. Усі дані щодо статей та книг (прізвища й ініціали авторів, назви літературних джерел, місце та рік видання) доцільно занотувати окремо. Такі навички у подальшому знадобиться при підготовці до написання курсової та дипломної робіт. Відібрану літературу студентів слід ґрунтовно вивчити. Необхідний для реферату матеріал треба виписувати окремо з кожного питання плану, щоб його можна було легко перегрупувати, в залежності від логіки побудови матеріалу реферату. При цьому, студентів обов'язково слід зафіксувати літературне джерело, що полегшує оформлення реферату.

Викладення та оформлення результатів проведеного дослідження.

Після вивчення літератури, за допомогою викладача, уточнюється первинний план і остаточний його варіант береться за основу текстуального оформлення реферату. Традиційно структура реферату включає такі елементи:

1. **Заголовок** (назва) – є коротким формулюванням, яке відображає тему, ідею, предмет дослідження і формулюється з урахуванням вимог до самостійної роботи студента. Заголовок виноситься на титульний листок реферату. На титульному аркуші студент указує також назву навчального закладу, кафедри,

своє прізвище й ініціали, науковий ступінь, вчене звання, прізвище й ініціали викладача, дату написання роботи.

2. **План** – це система заголовків окремих частин реферату із зазначенням сторінок, на яких вони розміщені. План є інформативним елементом, оскільки дає коротке уявлення про проблематику, що розробляється, та про логіку викладення матеріалу реферату. План розміщується на початку (після титульного листка) реферату.

3. **Вступ** – містить обґрунтування актуальності теми, її практичної й теоретичної значущості. У вступі необхідно сформулювати мету й завдання дослідження.

4. **Основний зміст** – це та частина роботи, у межах якої реалізуються дослідницькі завдання, що були сформульовані у вступі. Тут важливо витримати послідовність викладення, логічну коректність та здатність довести (проаналізувати) положення, що висувуються для доведення чи аналізу.

Необхідно вживати терміни й слова, що властиві філософії, уникаючи незвичних понять і символів, складних граматичних зворотів. Для цього доцільно на початку дослідження опрацювати специфічні терміни, використовуючи спеціальні словники. Рекомендується також включати до реферату схеми й таблиці, якщо вони допомагають розкрити основний зміст проблеми і скорочують обсяг реферату.

5. **Висновки** – це підсумок дослідження. Отримані висновки мають бути вирішенням тих завдань, які були сформульовані у вступі. Студент може охарактеризувати перспективи подальшої розробки теми, а також показати проблеми, які виходять за межі даного дослідження – мають самостійне значення та значний інтерес.

6. **Бібліографія** – це список літератури, що містить джерела, які були використані у роботі над темою та на які робляться посилання у тексті реферату.

Посилання всередині тексту реферату. Можна наводити цитати того чи іншого автора, позначаючи в квадратних скобках джерело за номером у списку літератури. Слід уникати спроб підміни постійним цитуванням власного викладу матеріалу. Цитати можна наводити дослівно чи власними словами, але без викривлення смислу. У будь-якому випадку необхідне посилання на джерело оформлюється згідно чинними вимогами.

Основні вимоги до літературного оформлення роботи:

♦ ясність, чіткість мови, відсутність складних зворотів та граматичних помилок;

♦ чітке смислове розчленування тексту на абзаци;

♦ пропорційність частин;

♦ об'єктивність та коректність в оцінці точок зору, що аналізуються.

Основні вимоги до обсягу реферату:

♦ 12–15 сторінок друкованого тексту;

♦ 10 сторінок рукописного тексту.

7. Захист реферату. Зміст реферату студент може доповідати на семінарському занятті, засіданні філософського гуртка, науковій конференції. Попередньо підготувавши тези доповіді, студент протягом 10–12 хвилин викладає основні положення своєї роботи, оскільки вільний виклад значно поліпшує сприйняття матеріалу слухачами. Після доповіді автор відповідає на питання, поставлені слухачами або ж викладачем. Потім виступають опоненти, (бажаючи студенти, що прослухали доповідача й добре орієнтуються у даній проблематиці), відзначаючи сильні та слабкі сторони реферату. На основі обговорення написаного та повідомленого реферату студенту виставляється відповідна оцінка.

8. Критерії оцінки рефератів.

Оцінка «**відмінно**» відповідає таким критеріям:

- ◆ відповідність заявленої теми змісту реферату;
- ◆ самостійність висновків;
- ◆ творчий підхід до вирішення наукової проблеми;
- ◆ оригінальність думок дослідника;
- ◆ залучення до аналізу першоджерел;
- ◆ джерельна база (не менше 3–4 джерел);
- ◆ структурованість матеріалу (якість плану);
- ◆ використання сучасних публікацій та першоджерел.

Оцінка «**добре**» відповідає таким критеріям:

- ◆ відсутність використання сучасних публікацій;
- ◆ відсутність оригінальності в дослідженні.

Оцінка «**задовільно**» відповідає таким критеріям:

- ◆ відсутність використання сучасних публікацій;
- ◆ відсутність оригінальності в дослідженні;
- ◆ відсутність першоджерел;
- ◆ відсутність творчого підходу щодо вирішення наукової проблеми;
- ◆ відсутність самостійності висновків.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Поняття світогляду та його історичних типів: міфологія, релігія, філософія, наука.
2. Буттєві, економічні, соціальні, політичні та світоглядні витоки філософії.
3. Природа філософських проблем, їх зв'язок з фундаментальними питаннями людського буття. Історичні типи філософії.
4. Основні риси філософії Стародавнього Сходу (Індія, Китай).
5. Класифікація античної філософії та її основні риси.
6. Платон. «Держава». Типи держав та план державного улаштування.
7. Арістотель. «Політика». Типи держав та форми державного устрою.
8. Філософія Середньовіччя. Патристика та схоластика.
9. Гуманістичне спрямування філософії Відродження та Реформації.
10. Політична філософія Н. Макіавеллі.
11. Натурфілософія та соціальні утопії епохи Відродження (Г. Галілей, Дж. Бруно, Т. Мор, Т. Кампанелла).
12. Філософія Нового часу, її характерні риси. Проблема пізнання: раціоналізм і емпіризм.
13. Проблема суспільства і держави у філософії Т. Гоббса.
14. Філософія епохи Просвітництва (Вольтер, Руссо, Дідро, Монтеск'є).
15. Критична філософія та етика І. Канта.
16. Діалектична філософія Г. В. Ф. Гегеля.
17. Основні риси та напрями сучасної світової філософії.
18. Позитивізм і його історичні форми.
19. Ірраціоналізм у філософії XIX–XX століть (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон, О. Шпенглер).
20. Антропологічне спрямування філософії XX ст. (екзистенціалізм, фрейдизм, філософська антропологія, персоналізм, прагматизм).
21. Основні риси філософії екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеггер).
22. Феноменологія Е. Гуссерля.
23. Психологія З. Фрейда та його місце в культурі XX ст.
24. Дохристиянські витоки української філософії.
25. Філософські ідеї в культурі Київської Русі.
26. Філософсько-гуманістична думка українського Ренесансу (XV–XVII ст.).
27. Києво-Могилянська академія, філософія українського Просвітництва.
28. «Філософія серця» Г. Сковороди.
29. Українська «університетська» (академічна) філософія XIX ст.
30. Соціально-філософські ідеї у творчості Кирило-Мефодіївського товариства.
31. Новітня українська філософія.
32. Філософське розуміння категорії буття.
33. Основні форми буття і їх взаємозв'язок.

34. Індивідуальне буття людини. Життя як самоцінність. Сенси буття. Ідеали та цінності людського життя.
35. Філософське вчення про матерію, його значення для пізнання природи, суспільства і людини.
36. Рух як спосіб існування матеріального світу.
37. Рух і розвиток. Основні форми руху матерії.
38. Простір і час як універсальні форми буття.
39. Поняття соціально-історичного простору і часу.
40. Біологічні й соціальні передумови виникнення й розвитку свідомості. Свідомість та мислення. Свідоме й несвідоме у психіці людини.
41. Свідомість і мова. Свідомість і праця.
42. Основні ознаки свідомості.
43. Свідомість і самосвідомість.
44. Духовні засади суспільного буття. Структура суспільної свідомості.
45. Поняття суспільної психології та суспільної ідеології.
46. Основні форми суспільної свідомості.
47. Пізнання та знання як предмет філософського аналізу.
48. Структура пізнавального процесу. Суб'єкт і об'єкт пізнання.
49. Співвідношення пізнавальних здатностей людини: форми чуттєвого та раціонального пізнання.
50. Поняття та причини гносеологічного скептицизму.
51. Поняття та основні ознаки істини. Проблема критерію істини.
52. Наука як форма пізнавальної діяльності та соціальний інститут.
53. Форми та методи наукового пізнання.
54. Проблеми соціального пізнання та особливості соціальної істини.
55. Відмінності «епістемного» і «софійного» підходів у пізнанні.
56. Логіка мислення у пізнанні та соціальних практиках.
57. Діалектика як вчення про розвиток та загальні зв'язки усього сущого. Основні вимоги діалектичної логіки.
58. Закон єдності і боротьби протилежностей.
59. Закон взаємного переходу якісних і кількісних змін.
60. Закон заперечення заперечення.
61. Основні категорії діалектики: одиничне, особливе і загальне, причина і наслідок, необхідність і випадковість, зміст і форма.
62. Поняття і зміст логіки рекурентності.
63. «Суспільство» як предмет філософського аналізу. Основні концепції суспільства у філософії.
64. Буття людини як проблема філософії.
65. Роль цінностей у житті людини і суспільства.
66. Ціннісні орієнтації постмодерну.
67. Гуманізм і проблеми розвитку особистості. Проблема людської свободи.
68. Політична система суспільства.
69. Держава як соціальний і політико-правовий інститут.

70. Філософсько-політичний аналіз понять «держава» і «громадянське суспільство».

71. Місцеве самоврядування як інститут народовладдя в сучасному суспільстві.

72. Суспільне виробництво як соціально-філософська категорія.

73. Культура як предмет філософського аналізу. Культура і цивілізація.

74. Проблема «мультикультуральності» суспільства: толерантність та різноманіття культур.

75. Глобальність як сутнісна ознака сучасної цивілізації. Основні види глобальних проблем сучасності.

ПОЯСНЕННЯ ДО ЕКЗАМЕНАЦІЙНИХ ПИТАНЬ

При підготовці до іспиту студентові необхідно продумати зміст відповіді на кожне із запропонованих питань, враховуючи діалог різних точок зору, а також логічну структуру відповіді, суттєві її елементи, опрацювати відповідні дефініції тощо.

Окрім того, слід відповідально підійти до вибору для підготовки до іспиту підручників та навчальних посібників із філософії, довідкової літератури, хрестоматій. Починати підготовку бажано з відновлення в пам'яті лекційних матеріалів за конспектом лекцій та матеріалів, що були підготовлені до семінарських занять.

При підготовці питань історико-філософської тематики слід звернути увагу на змістовне наповнення «вічних» філософських понять і категорій: людина і світ, буття і небуття, добро і зло, людина і суспільство, громадянин і держава, соціальний простір і час, свобода людини і громадянина, суб'єкт і об'єкт пізнання, істина та її критерій. Зазначені поняття по-різному проблематизуються й осмислюються мислителями різних епох, в різних філософських школах і напрямках у філософії, залежно від різних культурно-історичних передумов.

Студент повинен засвоїти специфічні особливості основних історичних типів філософії, уміти характеризувати зміст основних напрямів у філософії та філософських шкіл, аналізувати філософські погляди відомих мислителів, основні ідеї та ключові філософські категорії, а також за ключовими поняттями визначати сутність того чи іншого вчення, приналежність його автору, напряму, епосі, виявляти найважливіші ідеї та підходи окремих вчень, конструктивно-критично оцінювати їх.

При підготовці відповідей на запропоновані питання студент повинен засвоїти основні категорії й принципи філософствування через зіставлення різних точок зору, уміти застосовувати принципи та категорії філософії для оцінки тих чи інших явищ; співвідносити філософську теорію з особистим життєвим і майбутньою професійною діяльністю.

При відповіді на іспиті слід використовувати продумані, чіткі формулювання, стежити за логікою викладу питання і вміти вести дискусію з обговорюваної проблеми.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Підручники й посібники

1. Бичко І. В. Філософія : підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.
2. Філософія : навч. посібник / Л. В. Губернський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – Київ : Вікар, 2011. – 457 с.
3. Філософія : навч. посібник / За ред. В. В. Корженка ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. – 214 с.
4. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : [навч. посібник] / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. : Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.
5. Кривуля О. М. Філософія : навч. посібник / О. М. Кривуля. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.
6. Лузан А. О. Вступ до філософії : навч. посібник / А. О. Лузан. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2013. – 136 с.
7. Петрушенко В. Л. Філософія : підручник / В. Л. Петрушенко. – Львів : «Магнолія-плюс», 2006. – 506 с.
8. Бичко А. К. Історія філософії : підручник / А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський. – Київ : Либідь, 2001. – 408 с.

Словники, енциклопедії

9. Енциклопедичний філософський словник / [Редкол. : В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.]. – Київ : Основи, 2002. – 742 с.
10. Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / [Науч.-ред. совет: В. С. Степин и др.]. – М. : Мысль, 2000–2001.

Електронні ресурси

11. <http://www.chitalca.html>
12. <http://www.epistemelinks.com/link/PhiLink.html>

Хрестоматії

13. Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посібник / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського, уклад. Л. В. Губерський, А. О. Приятельчук, І. В. Бойченко та ін. – Київ : Знання, 2009. – 624 с.
14. Читанка з історії філософії: у 6 кн. – Київ, 1992–1993.
15. Антология мировой философии : Античность – Мн. – М. : Харвест ; Аст, 2001. – 960 с.
16. Історія філософії України : Хрестоматія. [навч. посібник] / Упоряд. М. Ф. Тарасенко та ін. – Київ, 1994. – 560 с.

Додаткові джерела

17. Базилевич В. Д. Метафізика економіки / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – Київ : Знання, 2007. – 718 с.
18. Горський В. С. Історія української філософії: курс лекцій. – Київ : Наукова думка, 1996. – 287 с.
19. Рассел Б. Історія західної філософії / Б. Рассел [Перекл. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука]. – Київ : Основи, 1995. – 759 с.

Навчальне видання

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для підготовки до практичних занять
та самостійної роботи
з навчальної дисципліни

«ФІЛОСОФІЯ»

*(для студентів денної, заочної та дистанційної
форм навчання усіх напрямів підготовки)*

Укладач **КОЗИРЄВА** Наталія Вікторівна

Відповідальний за випуск *В. В. Корженко*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

План 2016, поз. 263 М

Підп. до друку 21.02.2017 р.
Друк на ризографі
Зам. №

Формат 60×84/16
Ум. друк. арк. 3,1
Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК 4705 від 28.03.2014 р.